

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın *el-'Udde fî Usûli'l-fikh* Adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı

Ahmet Batur

<https://orcid.org/0000-0001-9004-2412>

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Görevlisi, Siirt İl Müftülüğü,

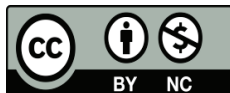
<https://ror.org/007x4cq57>

ahmetbatur56@hotmail.com

Atıf Bilgisi:	Batur, Ahmet. "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın <i>el-'Udde fî Usûli'l-fikh</i> Adlı Eseri Çerçevesinde Sünnet Anlayışı". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 40 (Mart 2025), 321-347. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1616382 .
Makale Türü:	Araştırma Makalesi
Etik Beyan:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Kurul İzni:	Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.
Geliş Tarihi:	09 Ocak 2025
Kabul Tarihi:	18 Mart 2025
Yayın Tarihi:	28 Mart 2025
Hakem Sayısı:	Bir İç Hakem - En Az İki Dış Hakem
Değerlendirme:	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması:	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim:	dergiislamiilimler@gmail.com
Lisans:	CC BY-NC 4.0

Öz: İslâmî ilimlerin tedvin edilmesiyle birlikte, diğer alanlarda olduğu gibi fıkıh usûlü alanında da ulemâ pek çok eser telif etmiştir. Bu âlimlerden biri de farklı ilim dallarında birçok eseri bulunan Hanbelî fıkıh âlimi Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dır (öl. 458/1066). Hanbelî mezhebinde önemli bir yere sahip olan Ebû Ya'lâ, kelâm, tefsir ve hadis ilimlerinde olduğu gibi fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerinde de önemli bir farklılığa sahiptir. Bu farklılığı, fıkıh usûlü ile ilgili "*el-'Udde fî usûli'l-fikh*" adlı eserinde sergilemiştir. Söz konusu eser, Hanbelî mezhebinin ve Hanbelî fıkıh eğitiminin önemli ve usûl konularının tamamını ihtiva eden ilk sistematik Hanbelî usûl kitabı olma özelliğine sahiptir. Fıkıh usûlü yazımında mütekellim ve fukahâ metot ayrılığının esasını, mezhep imamlarından gelen rivâyet ve görüşler doğrultusunda usûl kurallarının tesisi düşüncesi teşkil etmektedir. Bu düşünceden hareketle eserin, fukahâ metoduyla yazıldığı söylenmiştir. Zira müellif eserde, usûl kurallarını mezhep imamından gelen rivâyet ve görüşler istikametinde oluşturmaya itina ve gayret göstermiştir. Eser, geniş muhtevası, mezhep içi ve mezhep dışı usûlî görüşlere yer vermesi ve bu görüşleri delilleriyle ele almasıyla dikkat çekmektedir. Eserde, mezhebin kurucusu Ahmed b. Hanbel'e (öl. 241/855) nisbet edilen görüşler aktarılır, değerlendirilir ve kimi zaman aralarında tercihte bulunulur veya başka bir görüşe kani olunur. Mesela; zayıf haberle amel konusunda Ahmed b. Hanbel'in amel edilmesiyle ilgili olan mutlak görüşünü aktarmak ve yorumlamakla yetinen Ebû Ya'lâ, itikadî konularda haber-i vâhidin hücciyetini kabul etmeyerek muhalefet eder. Bu çalışmada, Ebû Ya'lâ'nın zikredilen eserinden hareketle onun sünnet ile ilgili anlayışının tespiti hedeflenmektedir. Ebû Ya'lâ'nın konuyla ilgili yaklaşımını tam olarak belirleyebilmek ve ilgili görüşler arasında mukayese yapabilmek için Hanbelî ve diğer mezheplerden bazı İslam hukukçularının sünnet ile ilgili görüşleri de değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, el-'Udde, Sünnet, Haber, Ef'âlu'r-Rasûl.

Understanding of Abu Ya'la al-Farra's Sunnah within the Framework of His Work titled al-Udda fi usuli al-Fiqh

Ahmet Batur

<https://orcid.org/0000-0001-9004-2412>

Assist. Prof., Officer in the Presidency of Religious,

Siirt Müfti's Office, Siirt, Türkiye

<https://ror.org/007x4cq57>

ahmetbatur56@hotmail.com

Citation:	Batur, Ahmet. "Understanding of Abu Ya'la al-Farra's Sunnah within the Framework of His Work titled al-Udda fi usuli al-Fiqh". <i>İslami İlimler Dergisi</i> 40 (March 2025), 321-347. https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1616382 .
Article Type:	Research Article
Ethical Statement:	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited.
Ethics committee approval:	The research does not need any ethical approvals or informed consent.
Date of submission:	09 January 2025
Date of acceptance:	18 March 2025
Date of publication:	28 March 2025
Reviewers:	One Internal & At Least Two External
Review:	Double-blind
Plagiarism checks:	Yes - intihal.net
Conflicts of Interest:	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Grant Support:	No funds, grants, or other support was received.
Complaints:	dergiislamiilimler@gmail.com
License:	CC BY-NC 4.0

Abstract: With the organisation of Islamic sciences, as in other fields, the scholars wrote many works in the field of usul al-fiqh. One of these scholars was Abu Ya'la al-Farra (d. 458/1066), a Hanbali fiqh scholar who wrote many works in different branches of science. Abu Ya'la, who has an important place in the Hanbali sect, has an important difference in the sciences of fiqh and usul al-fiqh as well as in the sciences of theology, tafsir and hadith. He exhibited this difference in his work 'al-Udda fi usuli al-fiqh' on the usul al-fiqh. This work is the first systematic Hanbali usul book that contains all the important and procedural issues of the Hanbali madhhab and Hanbali fiqh education. The basis of the methodological divergence between the mutakallim and the fuqaha in the writing of the usul al-fiqh is the idea of establishing procedural rules in line with the narrations and opinions of the imams of the sect. From this point of view, it can be said that the work was written with the method of fuqaha. This is because the author has paid attention and endeavoured to formulate the rules of procedure in the direction of the narrations and opinions of the imam of the sect. The work draws attention with its wide content, its inclusion of intra-sectarian and extra-sectarian usuli views, and its discussion of these views with evidence. In the work, the opinions attributed to Ahmad b. Hanbal (d. 241/855), the founder of the sect, are narrated, evaluated, and sometimes a preference is made between them or another opinion is accepted. For example, Abu Ya'la, who is contented with quoting and interpreting Ahmad b. Hanbal's absolute opinion on dealing with weak news, disagrees with him by not accepting the validity of the news in matters of theology. This study aims to determine Abu Ya'la's understanding of the Sunnah based on the aforementioned work of Abu Ya'la. In order to determine Abu Ya'la's approach to the subject and to make a comparison between the related views, the views of some Islamic jurists from Hanbali and other sects on sunnah are also evaluated.

Keywords: Islamic Law, Abu Ya'la al-Farra, al-Udda, Sunnah, News, Ef'alur-Rasul

Giriş

Usûlcülere göre Hz. Peygamber'den sadır olan söz, fiil ve takrirlerden ibaret olan sünnet, şer'î hükümlerin aslı kaynakları arasında Kur'ân'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır.^[1] Genel kabul böyle olmakla beraber, İslâmın ilk dönemlerinden itibaren sünnetle ilgili birtakım şüpheler ortaya çıkmış ve sonraki dönemlerde ise bunun ötesine geçilerek ya sadece mütevâtir sünnet kabul edilmiş veya sünnet toptan reddedilmiştir.^[2] Bu anlayışların aksini savunan müçtehitler ve onlara tabi olan ulemâ, sünnetin dinî hükümlere kaynaklık etmesi ve gereğiyle amel etmenin vacipliği hususunda ittifak etmişlerdir. Bu bakımdan sünnetin iyi bir şekilde anlaşılıp yorumlanması büyük bir önem arz etmektedir. Bunun için usûl âlimleri, sünneti detaylı bir şekilde eserlerinde ele alıp incelemişler, hücciyeti konusunda hemfikir olmakla birlikte detayları konusunda ise farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu âlimlerden biri de Hanbelî fakihî, usûlcü, kelâm âlimi, muhaddis ve müfessir Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dır. Hanbelî fıkıh usûlü bağlamında sünnetin ele alınışı üzerine yapılan akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Hanbelî usûlcülerinin sünnet anlayışı, özellikle mezhebin kurucu imamı Ahmed b. Hanbel'in hadis merkezli yaklaşımı ve selefi çizgideki etkileri nedeniyle önemli bir tartışma konusudur. Bunun yanında mezhebin usûlünün teşekkülünde dönüm noktası olması ve telif ettiği "*el-'Udde fi usûli'l-fikh*" adlı eseriyle mezhep usûlünü dağınıklıktan kurtararak sistematik hale getirmesi ve adeta Hanbelî fıkıh usulünün kurucusu kabul edilmektedir.^[3] Ayrıca ondan sonra gelen Hanbelî usûlcüler, ondan etkilenip onun eserine ve görüşlerine atıfta bulunmuşlardır. Bu Ebû Ya'lâ'nın mezhepteki önemini ve konumu göstermektedir. Bu bağlamda Ebû Ya'lâ'nın bahsi geçen eserinden hareketle sünnet anlayışının sistematik bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir. Ebû Ya'lâ'nın sünnetle ilgili görüşlerini incelemeye geçmeden önce kendisinden ve eserinden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

Tam adı, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ olan müellif, 380 (990) - 458 (1066) yılları arasında yaşamış önemli bir Hanbelî fakihî, kelâm âlimi, muhaddis ve müfessirdir.^[4] Bağdat'ta doğup orada vefat etmiştir.^[5] Babası Haneffî mezhebine mensup fakih ve muhaddistir. Küçük yaşta hadis okumaya başlayan Ebû Ya'lâ,^[6] on yaşındayken babası vefat edince kendisi için vasî tayin edilen el-Harbî diye bilinen kişinin yanına gitmiştir.^[7] Söz konusu yaşta Hanbelî fıkıhına temayülü başlamış ve İbn Müfriha (öl. ?) adlı bir âlimden Hırakî'nin *el-Muhtasar*'ından bazı bölümler okumuştur. Hocasının yönlendirmesiyle Hanbelî fakihî olan İbn Hâmid'den (öl. 403/1012) fıkıh dersleri^[8] alarak Hanbelî mezhebinin benimsemiştir.^[9]

[1] Murteza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/153.

[2] Muhammed Mustafa el-A'zâmî, *Dirâsât fi'l-hadisi'n-nebevî ve târihu tedvînih* (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1980), 1/21-22.

[3] Hüseyin Bayrak, *Kadı Ebû Ya'lâ ve Usûlcülüğü* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 1.

[4] Kâdî Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Ferrâ el-Bağdâdî, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Abdurrahman b. Süleymân el-Useymin (Riyad: el-Emânetü'l-Âmm, 1419/1999), 3/361, 362, 366, 400; Muhammed Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye* (Dimaşk: Dâru'l-Mustafâ, 1431/2010), 573; Cengiz Kallek, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/253.

[5] Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 573.

[6] Kallek, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", 10/254.

[7] İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 3/364

[8] Babası, anne tarafından dedesi Ebû'l-Kâsım ve abisi Ebû Hâzım'ın hadisçi olmalarından kaynaklı olacak ki Ebû Ya'lâ, küçük yaşta hadis okumaya başladı. Başta dedesi İbn Hanîfâ, Hâkim en-Nisâbü'rî, İbn Ebû'l-Fevâris, Ebû'l-Kâsım es-Saydelânî, Ümmü'l-Feth Emetü's-Selâm el-Bağdâdiyye, Ebû'l-Kâsım İbn Habbâbe, Ebû Abdullah İbnü'l-Bağdâdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ma'rûf el-Bezzâz, Ebû'l-Hasan es-Sükkerî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Hammâmî gibi birçok muhaddisten hadis semâ'ında bulundu. Ayrıca ilim tahsili için gittiği Mekke, Dimaşk ve Halep'te Ebû Nasr es-Sicî ve Abdurrahman b. Ebû Nasr gibi hadisçilerden de dersler aldı. (İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 3/366-367; Kallek, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", 10/254.)

[9] İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 3/364; Kallek, "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ", 10/254.

Ebû Ya'lâ, kelâm, tefsir, fıkıh, fıkıh usûlü ve ilm-i hilâf gibi ilim dallarında altmış civarında eser kaleme almıştır.^[10] Yazmış olduğu önemli eserlerinden biri de fıkıh usûlüne dair olan ve çalışmamızın temelini oluşturan *el-'Udde fî usûli'l-fikh* adlı eseridir. Ebû Yalâ'nın söz konusu eseri, Hanbelî mezhebinin fıkıh usûlüne dair temel kaynaklarından olup günümüze ulaşan ilk Hanbelî usûl-i fıkıh kitabı olarak kabul edilmektedir.^[11] Ebû Ya'lâ, bu eserinde Şâfiî ve Hanefî eserleri yanında Hanbelîlerin geleneksel rakibi olarak görülen Eş'ariyye ve Mutezile'den de istifade etmiştir. İstifade ettiği önemli kaynaklar arasında Mu'tezilî âlim Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin (öl. 436/1044) *el-Mu'temedî*, Eş'arî âlim Bâkîllânî'nin (öl. 403/1013) *et-Takrîb ve'l-irşâd*'i ve Hanefî fakih ve usûlcü Cessâs'ın (öl. 370/981) *el-Fusûl* adlı eseri bulunmaktadır.^[12] Hanbelî mezhebinin dışındaki mezheplerin görüşlerine de yer verilip değerlendirildikleri için eser, mukârin/mukayeseli fıkıh usûlü kitabı olma özelliğine sahiptir.^[13] Bu özellikte olmasına rağmen fıkıh usûlü yazımında mütekellim ve fukahâ metot ayrılığının esasını, mezhep imamlarından gelen rivâyet ve görüşler doğrultusunda usul kurallarının tesisi düşüncesinin teşkil etmesinden hareketle^[14] *el-'Udde*'nin fukahâ metoduyla yazıldığı söylenmektedir.^[15] Eserde müellif, mezhep kurucusu Ahmed b. Hanbel'e ve kendisinden önceki kimi usûlcülere ait olan veya nisbet edilen farklı görüşleri olduğu gibi aktarmakla yetinmeyip değerlendirerek ve de kritik ederek farklı görüşler de ortaya koymaktadır. Ayrıca ondan sonra gelen Hanbelî usûlcüler, ondan etkilenip onun eserine ve görüşlerine atıfta bulunmuşlardır.

Hanbelî mezhebinin sünnetle ilgili görüşleri hakkında genel ve özel olarak bir takım çalışmalar^[16] yapılmıştır. Ebû Ya'lâ ve usûlcülüğü hakkında çalışma^[17] bulunmakla beraber, onun sünnet anlayışına özgü yapılan herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Bu çalışmamızda, Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın sünnet konusundaki değerlendirmelerini ve mukayese yapabilmek için yeri geldikçe onun talebelerinden olan Ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî (öl. 510/1116) ile İbn Akîl (öl. 513/1119) gibi ilk dönem ve onlardan sonra gelen İbn Kudâme (öl. 620/1223) gibi kimi Hanbelî usûlcüler ile başka mezheplerden usûl âlimlerinin konu hakkındaki görüşlerine yer verilmeye çalışılacaktır.

1. Sünnet ve Hücciyeti

Sünnet sözlükte, iyi olsun kötü olsun izlenen “*yol, yöntem, övülen veya zemmedilen davranış, örf ve âdet gibi mânalara gelmektedir.*”^[18] Fıkıh usûlünde ise sünnetin iki farklı terim anlamı bulunmaktadır. Birisi, delil anlamındaki sünnet; diğeri ise hüküm kategorisi anlamındaki sünnettir. İlk anlam doğrultusunda sünnet, “*Kur'ân'ın dışında Hz. Peygamber'den sadır olan söz, fiil ve takrirler.*”^[19]

[10] bk. Kallek, “Ebû Ya'lâ el-Ferrâ”, 10/254.

[11] İltaş, “el-Udde”, 42/41; Kallek, “Ebû Ya'lâ el-Ferrâ”, 10/255.

[12] Muhammed Usame Onuş, *VI-VII Asırlarda Dimaşk Hanbelîliği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 159.

[13] Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî, “Takvîmu'l-kitâb”, *el-'Udde fî usûli'l-fikh*, mlf. Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ' (Riyad: y.y., 1410/1990), 1/49.

[14] İltaş, “el-Udde”, 42/42.

[15] İltaş, “el-Udde”, 42/42; Hasan Hacak, “Klasik Dönemde Fıkıh Usûlü”, *İslam Düşünce Atlası*, <https://islamdusunceatlası.org>, (Erişim 8 Mart 2025).

[16] Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ramazan Özmen, *Hanbelî Usûlcülerin Hadis Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018) gibi genel; Ramazan Özmen, “Hanbelî Fıkıh Usûlcülerinin Mütevâtir Haberlere Yaklaşımları”, *İslami İlimler Dergisi* 2 (Güz 2007); Mehmet Turan, “Şâfiî Ve Hanbelî Meşhur Usûl Âlimlerinin Mursel Hadise Yaklaşımı”, *Artuklu Akademi* 9/2 (Aralık 2022) ve Nurullah Agitoğlu, “Hanbelî Usûlcülerin Sünnet ve Hz. Peygamber'in Fiillerine Yaklaşımı –Merdâvî Örneği-”, *Şehr-i Nuh Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*, ed. Gültekin Gürçay (y.y: İktisad Yayınevi, 2018)) gibi özel konularla veya şahıslarla ilgili olarak yapılan çalışmalar bulunmaktadır.

[17] Bunun için bk. Hüseyin Bayrak, *Kadı Ebû Ya'lâ ve Usûlcülüğü* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

[18] Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, “Snn”, *Lisânü'l-Arab*, thk. Yasir Süleymân-Mecdî Fethî (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiye, ts.), 6/444, 446; Seyid Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî, “Sünnet”, *et-Ta'rifât*, nşr. Muhammed Ali Beydûn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 125.

[19] Ebu'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 1/145; Heysen Hilâl, “Sünnet”, *Mu'cemu mustalahi'l-usûl* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 2004), 166.

şeklinde tarif edilmiştir. Hükümlerin kaynağı (delili) olması yönünden inceleme konusu edinildiği için, sünnetin bu tarifinde -hadis usûlünden farklı olarak- Hz. Peygamber'in fiziksel ve ahlakî sıfatları sünnet kategorisi içinde değerlendirilmemiştir.^[20] Şer'î bir hüküm olarak ise sünnet şöyle tarif edilmiştir: "*Fâili methedilip, târiki ise terk etmesinden dolayı zemmedilmeyen şeydir.*"^[21] Ebû Ya'lâ, *el-'Udde fî usûli'l-fıkh*'ta delil yönünden hareketle sünnet için bir tarif zikretmemiştir. Fakat "Beyân" konusunda beyanın; Kitâb/Kur'ân, sünnet, icmâ ve kıyas ile olacağını belirtmiş ve Hz. Peygamber'in beyanının söz (kav), yazı (kitâbet), fiil, işaret, delâlet/tenbih ve ikrar ile olacağını belirtmiştir.^[22] Dolayısıyla Ebû Ya'lâ, sünnet için yukarıda zikredilen modern döneme ait tanımdan daha geniş çerçeveli bir sünnet anlayışına sahiptir. Zira yukarıda verilen tanımda kitâbet, işaret ve delâlet geçmezken onun verdiği tanımda ise geçmektedir. Sünnetin ikinci anlamı; yani hüküm kategorisinde oluşu için ise Ebû Ya'lâ, "*Fukahânın dilinde genelde sünnet, vâcib olmayan şeyler/hükümler için kullanılır.*" şeklindeki tanımı vermektedir.^[23]

İslâmın ilk dönemlerinde sünnetle ilgili bireysel birtakım şüpheler zuhur etmiştir. Mesela sahâbe döneminde bir şahsın İmrân b. Husayn'den (öl. 52/672) sünnetten değil de Kur'an'dan konuları anlatmasını istemesi üzerine Ümeyye b. Halid'in (öl. ?) bütün meseleleri Kur'an'da arama çabası bunun örneklerindedir. Ferdi olarak başlayan bu şüpheler zamanla çoğalmıştır. Öyle ki problemlerin çözümü sadece Kur'an'da bulunmaya çalışılmıştır. Bu durum İslâm coğrafyasında özellikle Basra'da olmuştur. Hicrî ikinci yüzyılın sonlarında sünneti toptan reddeden ile sadece mütevâtir sünneti kabul eden iki zümre ortaya çıkmıştır. Bu iki zümrenin kimler olduğu hakkında ise net bir bilgi bulunmamaktadır.^[24] Bu iki zümrenin aksine Hz. Peygamber'den (s.a.v.) vurûdu sabit ve makbûl olan sünnetin hücciyeti, şer'î hükümlerin kaynağı olduğu ve onun gereğiyle amel etmenin vacipliği hususunda müchtehitler ve (onların yolundan giden) ulemâ ittifak etmişlerdir.^[25] Ebû Ya'lâ da sünnetin hücciyetini; yani dinî hükümlerde delil olmasını Kur'an'dan sonra ikinci sırada kabul etmektedir. Ona göre sünnet, müşahede ve semâ' yoluyla Resûlullâh'tan alınan ile bunun raviler tarafından sonraki nesillere aktarılması olan haber şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Müshahedeye ve semâ'a dayalı olan ilk kısmın, işiten ve müşahede edenler -ki onlar sahâbelerdir- tarafından kabul edilmesi ve vücûb, nedb, ibâha ve hürmet (haramlık) gibi ifade ettiği hükümlere inanılması vacip, kabul edilmemesi ise Hz. Peygamber'i verdiği haberde yalanlama anlamı taşıdığı için küfürdür. İkinci kısım olan haberi ise Ebû Ya'lâ, isnad/sened bakımından mütevâtir ve âhâd; metin yönünden ise kavî-fiil ve ikrar olarak iki kısma ayırır. Bu kısım ile ilgili açıklamayı ise, haberler (ahbâr) konusuna bırakır.^[26] Dolayısıyla Ebû Ya'lâ'ya göre Hz. Peygamber'den doğrudan işittikleri ve gördükleri için kavî, fiilî ve takrirî sünnet üç kısmıyla, sahâbe hakkında katî ve bağlayıcı bir şekilde hüccettir.

Sahâbeden sonraki nesiller hakkında ise aktarma şeklinden kaynaklı olarak kuvvet derecesine göre sünnetin (haber) hücciyeti farklılık arz etmektedir. Nitekim tevâtür olarak nakledilen bir haber ile âhâd yolla aktarılan haberin hücciyet ve bağlayıcılık yönü aynı değildir. Tevâtürle nakledilenler, Hz. Peygamber'den sadır olmaları (sübutları) kesin olduğu için ittifakla hüccet

[20] Muhammed Ramazan el-Bûtî-Mustafa Sa'îd el-Hin-Ali eş-Şerbecî, *Mustalehu'l-hadis* (el-Cumhuriyyetu'l-Arabiyye es-Suriyye: Vezâretu'l-Evkâf, 1990), 8.

[21] Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdir ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkh* (Kuveyt: Vezâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992), 1/284.

[22] bk. Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *el-'Udde fî usûli'l-fıkh*, thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî (Riyad: y.y., 1410/1990), 1/110-128.

[23] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 1/166.

[24] A'zâmî, *Dirâsât fî'l-hadis*, 1/21-22.

[25] Zekiyüddîn Şa'bân, *Usûlu'l-fıkhî'l-İslâmî* (b.y.: y.y., ts.), 64; Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 163; Ahmet Batur, *Şevkânî'nin İrşâdü'l-fuhûl Adlı Eserinde Ef'âlu'r-Rasûl*, ed. Halil Kaya (Ankara: Sonçağ Akademi, 2024), 47.

[26] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 1/72.

olarak kabul edilirken, âhâd tarikiyle rivâyet edilenler ise ulemâ tarafından ancak bir takım şartlarla kabul edilmişlerdir.^[27] Ebû Ya'lâ'nın bu konuyla ilgili görüşü, mütevâtir ve haber-i vâhid konusunda verilecektir.

2. Haberin Tarifi ve Kısımları

Haber sözlükte, sözlü veya yazılı olarak nakledilen bizzat doğru veya yalan olma ihtimali bulunan söz şeklinde açıklanmaktadır.^[28] Fıkıh usûlünde ise kimi usûlcülere göre haber, aklî zorunluluk ile bedaheten bilinen kavramlardandır ve bu tür kavramları açıklamaya gerek yoktur.^[29] Usûlcülerin çoğunluğuna göre ise haber kavramı tanımlanabilir ancak tarifinin (had) ne olacağı hususunda ise ihtilâf edilmiştir. Örneğin bazı Mu'tezilî usûlcülere göre haber, sıdk (doğruluk) ve kizbe (yalana) muhtemel sözdür.^[30] Gazzâlî'ye (öl. 505/111) göre, kendisine tasdik veya tezkibin (yalanlama) eriştiği kavrl veya doğrunun veya yalanın dâhil olduğu sözdür. Gazzâlî, bir kesime (Mu'tezileye) ait olan tarifi, bir haberde sıdk ve kizbin aynı anda olmayacağını, Allah'ın kelamına yalanın kesinlikle ilişmeyeceğini ve imkânsız (muhâl) olan şeylerle ilgili haberlere de sıdkın girmeyeceğini gerekçe göstererek eleştirir ve verdiği tarifi daha evlâ olduğunu belirtir.^[31]

Ebû Ya'lâ ise haber için, "sıdk veya kizbin girdiği (söz)" şeklindeki tarifi vermektedir. Haberin, sadece sıdkın girdiği veya sadece kizbin girdiği (söz) olarak tarif edilmesinin câiz olmadığını ifade eder ve her ikisinin; yani sıdk ve kizbin bir haberde cem olunmasına da karşı çıkar. Ona göre haberin doğruluğu veya yalan oluşu, kendisinden anlaşılmayıp ancak başka bir delil ile bilinebilmektedir. Bundan dolayı talep, istifham ve temenni ifade eden sözler haber kapsamında değerlendirilmemektedir.^[32]

Hanefî usûlcülere göre ise haber mütevâtir, meşhûr ve âhâd olarak üç kısma ayrılmaktadır.^[33] Diğer usûl âlimlerine (cumhur) göre ise haber mütevâtir ve âhâd olarak iki kısma ayrılmaktadır.^[34] Ebû Ya'lâ, haberi mütevâtir ve âhâd olarak iki kısma ayırmaktadır.^[35] Dolayısıyla bu konuda cumhurla aynı görüşü paylaşmaktadır.

2.1. Mütevâtir Haber

Mütevâtir (المتواتر) sözlükte, vetr (الوتر) kökünden türetilmiş olup, arada fasıla olacak şekilde peş peşe gelme anlamına gelmektedir.^[36] Fıkıh usûlünde mütevâtir için farklı tarifler yapılmıştır. Mesela Cessâs, sayılarının çokluğundan dolayı âdete göre asılsız bir haberi uydurmada ittifak etmeleri câiz olmayan bir topluluk tarafından nakledilen haber;^[37] İbn Hazm (öl. 456/1064) ise mütevâtiri, Hz. Peygamber'e ulaşınca kadar bir topluluğun bir topluluktan naklettiği haber şeklinde tarif etmiştir.^[38] Ebû Ya'lâ, onun talebesi Ebu'l-Hattâb el-Kelvezânî ve İbn Akîl gibi ilk

[27] Şa'bân, *Usûl*, 65.

[28] İbrâhîm Mustafâ-Ahmed Hasan ez-Zeyât, "Haber", *Mu'cemu'l-vasît* (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye), 215.

[29] İbnü'n-Neccâr Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz el-Fettûhî, *Şerhu Kevkebi'l-munîr*, thk Muhammed ez-Zuhaylî-Nezîh Hammâd (Riyad: Mektebetü'l-Âbîkân, Riyad 1413/1993), 2/295.

[30] Âmidî, *el-İhkâm*, 1/248, 250, 252.

[31] Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012), 187; Halil Kaya, "Gazzâlî'de Haber ve Hadis Kavramları", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/2 (Aralık 2016), 39.

[32] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/839-840.

[33] Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed el-Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl* (Mîr Muhammed Kütüphanesi, ts.), 152; Molla Hüseyin, *Mirâtü'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vüsûl* (İstanbul: Dâru's-Saâde, 1321/1903), 211.

[34] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/302; Merdâvî, *et-Tehbîr*, 4/1802.

[35] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 1/72.

[36] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/206.

[37] Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. 'Acil Câsim en-Neşemî, Kuveyt: Vezâretü'l-Avkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye, 1414/1994), 3/38.

[38] Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-İfâk el-Cedîde, ts.), 1/104.

dönem Hanbelî usûlcüler ile onlardan sonra gelen İbn Kudâme, eserlerinde mütevâtir haberin tanımına yer vermeyip doğrudan onun epistemolojik değeri hakkındaki tartışmalarla konuya giriş yapmışlardır.^[39] İlk dönem Hanbelî usûl eserlerinde durum böyle olmakla beraber Ebû Ya'lâ, bu konuda yukarıda verilen tariflere paralel bir tevâtür anlayışına sahiptir. Zira tevâtürde belli bir sayının itibar edilmediğine değinirken şu ifadeleri kullanmaktadır: *“Tevâtürde belli ve sınırlı bir sayıya itibar edilmez. Ancak kendisiyle ilmin/bilginin vuku bulduğu, âdete göre nefsin kendisiyle sükunete erdiği ve çokluk veya dindarlıklarından dolayı yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir sayıya itibar edilir. Çünkü tevâtür sayısı hakkında ne aklî ne de şer'î olarak herhangi bir delil bulunmamaktadır...”*^[40] Ayrıca Ebû Ya'lâ, Hz. İsa'nın öldürüldüğünü haber veren Hıristiyanların haberinin, ilim ifade etmemesine değinirken cevap olarak şu ifadelere yer vermektedir: *“Hz. İsa'nın öldürülmesini müşahede ettiklerini bildiren Hıristiyanların sayısının oldukça az olduğu, oysa tevâtürde nakilde bulunanların ilk, orta ve son tabakalarda sayısal çokluk bakımından eşit olmaları gerekir. Zira çok sayıdakiler, az sayıdakilerden rivâyette bulduklarında haberleriyle ilim gerçekleşmez.”*^[41] Tevâtür için belli bir sayının olmadığını belirtmesiyle beraber Ebû Ya'lâ, bu sayının dörtten daha fazla olmasının gerekliliğine dikkat çeker ve gerekçe olarak da şu değerlendirmede bulunur: *“Bu sayının, dörtten daha fazla olmasının vacip olduğunu biliyoruz. Çünkü dört kişinin (aktardığı) haber, ilim ifade etmeyi gerektiriyorsa her dördünün haberinin de teker teker bilgi ifade etmeleri gerekir. Eğer bu böyle kabul edilirse dört kişinin bir adamın zina yaptığına tanıklık etmeleri halinde hâkimin zorunlu olarak doğru olduklarını/söylediklerini bilmesi gerekir. (Bu durumda) dinin dört şahidin adaletinin soruşturulmasını istemesi bâtil olmuş olur. (Böyle bir şeyin olmayacağına) sahih oluşu, dört kişinin aktardığı haberin konusunun doğruluğu hakkında kesin bilgi gerektirmediğine delâlet eder.”*^[42] Böyle olduğuna göre, tevâtür sayısının dörtten fazla olması gerekir.

Ebû Ya'lâ, verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere yukarıda verilen tarife paralel bir mütevâtir anlayışına sahiptir. Tevâtür için belli bir sayıya itibar edilmemesini kabul etmesiyle beraber, söz konusu râvi sayısının asgari olarak dörtten yukarı olmasını gerekli görmektedir.

2.1.1. Mütevâtir Haberinin Bilgi Değeri

Mütevâtir haber, haberi verenlerin doğru söylediklerini gösterdiği gibi haberin konusunun gerçekliği bilgisini de vermektedir. Az sayıdaki karşıt görüşte olanlar bir yana mütevâtir haberin, ilim ifade ettiği hususunda İslâm âlimleri arasında ihtilâf bulunmamaktadır.^[43] Karşıt görüşte olan Sümeniyye ve Berâhime fırkaları, haberi mutlak olarak bilgi kaynağı olarak kabul etmemektedirler. Onlara göre bilgi kaynağı, sadece duyuyla sınırlıdır. Şayet haberden kaynaklanan bilgi, müşahedeye dayalı bilgi mesabesinde olsaydı onun da tekrara ve tevâtüre ihtiyaç duymaması gerekirdi. Haber, tevâtüre muhtaç olduğuna göre ilim ifade etmez.^[44] Ebû Ya'lâ'ya göre ise, kesin bilgi müşahede ile gerçekleştiği gibi mütevâtir haber ile de hâsıl olur. Örneğin ona göre Mekke ve Basra gibi beldeler ile geçmiş kavimlerin varlığı hakkındaki haberden kaynaklı bilgi, duyu-lardan hâsıl olan bilgi gibidir. Dolayısıyla onu inkâr eden, müşahedeye dayalı bilgiyi inkâr eden kimse gibidir. Ebû Ya'lâ, müşahede gibi haberin ilim ifade etmesinin, tekrar ve tevâtüre ihtiyaç duymaması gerektiği iddiasına şöyle cevap vermektedir: *“Habere dayalı olan bilgi ile müşahedeye*

[39] Ramazan Özmen, “Hanbelî Fıkıh Usûlcülerinin Mütevâtir Haberlere Yaklaşımları”, *İslâmi İlimler Dergisi* 2 (Güz 2007); 34.

[40] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/855-856.

[41] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/843.

[42] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/856.

[43] H. Yunus Apaydın, “Mütevâtir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/210.

[44] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/841-843.

dayalı bilgi, belirtilen hususta birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Çünkü müşahededen kaynaklı bilgi, aklın kemalinden kaynaklanır. Zira kâmil akıl sahibi, bir şeyi müşahede edip onu bilmemesi sahih değildir. Haber/lerden kaynaklı bilgi ise böyle değildir. Çünkü yüce Allah, haberle oluşacak bilgiyi âdete göre tevâtüre bağlamıştır. Dolayısıyla haberle ilmin vukuu, söz konusu âdete tâbidir.”^[45] Dolayısıyla aralarındaki bu farka rağmen mütevâtir haber, müşahede gibi ilim ifade etmektedir.

Karşıt görüşte olanların ileri sürdüğü iki gerekçe ve Ebû Ya'lâ'nın bu gerekçelere verdiği cevaplar şöyledir:

1. Eğer mütevâtir haber, ilim ifade ediyor ve mazereti ortadan kaldırıyorsa tevâtürle bilindiği için, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin inkâr edilmemesi gerekir. Bu konuda tevâtür olmasına rağmen Hz. Peygamber'in nübüvveti kati bir şekilde ispat edilmediğine göre mütevâtirin ilim ifade ettiği davası bâtil olmuş olur.

Ebû Ya'lâ bu gerekçeye şöyle cevap vermektedir: Hz. Peygamber'in peygamberliğinin sübutu, kendiliğinden bilinen zarûrî bir şey olmayıp âyet ve mucizelerle bilinmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in peygamberliği hakkındaki inkâr, haberlerle alakalı olan bir manadan kaynaklı olmayıp nübüvvet bilgisinin zarûrî olmamasındandır. Bu bakımdan Hz. Muhammed'in nübüvveti, bazılarınca inkâra maruz kalmaktadır.^[46]

Ebû Ya'lâ'nın bu itiraza verdiği bir diğer cevap da şudur: Karşıt görüşte olanların haberi reddetmeleri, onun ilim ifade etmeyeceğini göstermemektedir. Zira (münkirler) mucizelere tanıklık etmelerine rağmen onları görmezden gelip inkâr etmektedirler. Sonuç olarak müşahedeye dayalı konularda ilim gerçekleşmesine rağmen mucizeleri ve Hz. Peygamber'den gelen haberleri reddetmişlerdir.”^[47]

2. Yahudiler, Hz. Musa'nın şeriatının ebedi olduğunu; Hıristiyanlar ise Hz. İsa'nın öldürüldüğünü ve çarmıha gerildiğini haber vermektedirler. Büyük bir sayı ve kalabalık olmalarına rağmen verdikleri haberle kesin bilgi vuku bulmaz.

Bu gerekçeye Ebû Ya'lâ şöyle cevap vermektedir: Mütevâtirin ilk, orta ve son tabakalarının sayı çokluğu bakımından eşit olmaları gerekir. Bundan dolayı çok sayıdakilerin, az sayıdakilerden rivâyette bulduklarında haberlerinin doğruluğu konusunda ilim gerçekleşmez. Hz. İsa'nın öldürülmesini gördüklerini haber veren Hıristiyanlar, az bir sayıda oldukları için onlardan haber aktaranlar çok olsa da ilgili haberleri ilim ifade etmez. Yahudilerin söz konusu haberi de böyledir. Çünkü Buhtunnasr, onları katletmiştir. Bundan dolayı haberleri, kendisiyle tevâtürün sabit olduğu türden değildir.^[48]

Bu bakımdan, Sümeniyye fırkasının ileri sürdüğü görüş batıl olup, mütevâtir haber ilim ifade etmektedir. Fakat mütevâtir haberin ifade ettiği bilginin bütün insanlar tarafından doğrulanması şart değildir. Ebû Ya'lâ'nın belirttiğine göre Yahudilere göre, mütevâtir haberin ifade ettiği bilginin insanlar tarafından tezkib edilmeme şartı bulunmaktadır. Ebû Ya'lâ'ya göre mütevâtir için böyle bir şart aranmadığı gibi Hanbelîlerin kabul ettiği kriter açısından da bu zâhir olan bir durumdur. Çünkü İmam Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Allah'ın sıfatlarıyla ilgili haberleri ilim ifade ettikleri için kabul etmiştir. Oysa bu tür haberlerin kabul edilmeleri hususunda âlimler ihtilâf halindedirler.^[49]

[45] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/841-843.

[46] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/843.

[47] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/843.

[48] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/843.

[49] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/845.

2.1.2. Tevâtürden Hâsıl Olan Bilgi Türü

Usûlcüler, mütevâtir haberden hâsıl olan bilginin ne tür bir bilgi olduğu; yani zarûrî (zorunlu) bir bilgi mi yoksa nazârî (istidlâlî) bir bilgi mi olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Ebû Ya'lâ, mütevâtir haberden hâsıl olan bilginin zorunlu olduğunu ve bu görüşün de ilim ehlinin çoğunluğuna ait olduğunu belirtir ve bu görüşü şu şekilde temellendirir: “Eğer mütevâtir haberden kaynaklanan bilgi zorunlu değilse böyle bir ihtimal, nübüvvet konusunda şüpheye sebep olur ki bu da câiz değildir.”^[50] Diğer bir gerekçesi de şudur: “Eğer mütevâtirden hâsıl olan bilgi istidlâl cihetiyle bilinseydi onu sadece te'vîl ve nazar ehli olanlar bilebilirdi. Bu bilgi te'vîl ve nazar ehli olmayan çocuklara da hâsıl olduğuna göre onun zorunlu bir bilgi olduğu sabittir.”^[51]

Hanbelî usûlcülerden İbn Akîl, bu konuda hocası Ebû Ya'lâ'yla aynı görüşü paylaşmaktadır.^[52] Ebû Ya'lâ'nın bir diğer talebesi Ebu'l-Hatâb el-Kelvezânî ise hocasına muhalefet ederek, tevâtürle hâsıl olan ilmin nazarî olduğunu savunur. O, bu görüşünü şu şekilde temellendirir: Tevâtür yoluyla bize ulaşan haberlerin doğruluğu istidlâl yoluyla bilinmektedir. İstidlâl dayalı olan her bilgi nazarî olduğundan, tevâtür yoluyla elde edilen bilgi de nazarîdir. Nitekim tevâtür yoluyla aktarılan bilginin doğruluğu; haberi verenlerin olayı görerek ve işiterek aktarmaları, farklı yer ve zamanlarda bulunmaları, kendilerini yalan üzerinde ittifak ettirecek bir sebep bulunmamasına rağmen aynı haberi naklettikleri, bu sebeple böyle bir haberin aklen ve âdeten yalan olmasının imkânsız olduğu, şeklindeki öncül ve sonuçlardan oluşan istidlâl yöntemine dayanmaktadır.^[53]

Hanbelî usûlcülerden İbn Kudâme ise Ebû Ya'lâ'nın görüşünün sahih olduğunu belirtir ve şu değerlendirmede bulunur: Tevâtürle aktarılan bilgiler, Mekke'nin ve Kâbe'nin varlığı türünden, her insanın kabul etmek zorunda kaldığı bilgilere benzer. Nazarî olan bilgilerden şüphe edilebilir, bu tür bilgiler herkes tarafından bilinmeyebilir. Oysa zorunlu bilgiler şüpheye konu olmazlar. Tevâtürle sabit olan bilgi ise şüpheye konu olmaz ve herkes tarafından bilinir.^[54] Dolayısıyla tevâtür yoluyla elde edilen bilgi, nazar ve istidlâl ihtiyacı duyulmadan ilim ehli olsun veya olmasın herkes tarafından anlaşıldığı için zarûrî olup istidlâlî değildir.

2.1.3. Tevâtürün Şartları

Mütevâtir haber, olduğu gibi kayıtsız şartsız kabul edilmemektedir. Ancak kendisinde birtakım şartların bulunmasıyla kabul edilir. Bu şartlar da müttfekûn aleyh ve muhtefûn fîh olarak iki kısma ayrılmaktadır. Âlimler tarafından ittifak ile kabul edilen şartlar, haber verenler (muhibrîn) ve işitenler (sâmi'în) ile ilgili olan şartlar olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.^[55] Hanbelî usûl kaynaklarında geçen ve ittifakla kabul edilen üç şart şunlardır: 1. Mütevâtirin râvileri, duylara dayalı zorunlu ilim ifade eden şeyler hakkında haber vermeleri gerekir.^[56] Bundan dolayı kalabalık bir grup (cemm'u'l-gaffr), âlemin sonradan var oluşunu (hâdis) ve peygamberlerin doğruluğunu haber verse onların haberi ile bizim için ilim hâsıl olmaz. Zira bu iki konu, duylara dayalı zorunlu ilim ifade eden türden değildir. 2. Haberin iki tarafı (ilk ve son tabakası) ve ortası bu sıfatta ve de sayının kemalinde eşit olmalıdır. Zira her dönem, diğer dönemden bağımsız olduğu için kendisinde söz konusu şartların bulunması gereklidir. Bundan dolayı çok olmalarına rağmen

[50] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/847-848.

[51] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/848.

[52] Ebû'l-Vefâ Alî b. Akîlel-Bağdâdî, *el-Vâzih fî usûli'l-fıkh*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 4/336.

[53] Ebu'l-Hatâb el-Kelvezânî, *et-Temhîd*, thk. Mufîd Muhammed Ebû A'mşe (Cidde: Daru'l-Medeniyy, 1985), 3/24-25.

[54] Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzir*, thk. Şa'bân Muhammed İsmail (Beyrut: el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1998), 1/290.

[55] Ebû'l-Hasan Alî b. Süleymân el-Merdâvî, *et-Tehbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fıkh*, thk. 'Avd b. Muhammed el-Karnî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000), 4/1778; Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir*, 3/93.

[56] Kelvezânî, *et-Temhîd*, 3/31; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/296; Merdâvî, *et-Tehbîr*, 4/1778.

Yahudilerin, getirdiği hükümlerin neshedilmeyeceğine dair Hz. Musa'dan yaptıkları nâkil hakkında ilim oluşmaz.^[57] 3. Haberi nakledenlerin yalan üzerine ittifak etmelerinin aklen imkânsız olması.^[58] Zikredilen şartlar, haberi verenlerle ilgili olanlardır.^[59] Mütevâtir haberi işitenlerle ilgili şartlar ise şunlardır: 1. Haber, sâmi'in zorunlu olarak bileceği bir hususla ilgili olmamalıdır. Çünkü bu, var olan şeyi tahsil etmek olur ki bu ise faydasızdır. 2. İşitenin ilim ehli olması. Zira tevâtürün ifade edeceği ilmin hâsil olması, ehil olmayan kimse için imkânsızdır. 3. Haberi işitenin o haberdan farklı bir itikada sahip olmaması. Bu, Şâdan Şerîf Murtazâ'nın (öl. 436/1044) Hz. Ali'nin hilâfetini tevâtür ile ispatlamak için öne sürdüğü bir şarttır. Usûlcülerin çoğunluğu tarafından bu şart reddedilmektedir.^[60] Haberi nakledenlerin Müslüman ve adil olmaları ise tevâtür için şart değildir. Çünkü tevâtürün ilim ifade etmesinin başlıca sebebi, haber verenlerin çok olmaları bakımından yalan üzerinde ittifak etmelerinin tasavvur edilmeyişidir. Bu durum Müslümanlarda mümkün olduğu gibi kâfirlerde de mümkündür. Aynı şekilde belli bir sayıyla sınırlı olmaları ve aynı beldeden olmamaları da şart değildir. Hacılar, kendilerini hac ibadeti yerine getirmekten alıkoyan bir olayı ve Cuma namazına ehil olanlar da kendilerini namazdan men eden bir olayı haber verdiklerinde, belli sayıda olmalarına ve aynı beldede olmaları bir yana, bir camide olmaları bile doğru söylediklerini anlamak için yeterlidir.^[61] Şart olarak kabul edilmeyen bu hususlar, mütevâtirin râvileriyle ilgili tartışmalı olan şartlardır. Nitekim Şâfiî fakih ve usûlcü İbn 'Abdân el-Hemedânî (öl. 433/1042) İslâm ve adaleti tevâtür şartı saymaktadır. Bazı fakihler de, mütevâtir haberin râvilerinin ayrı beldelerden ve belli bir sayıyla sınırlı olmamalarını şart koşmaktadırlar.^[62]

Tevâtürün şartları için özel bir başlık açmayan Ebû Ya'lâ, mütevâtir haber ile ilgili kimi konularda satır aralarında mütevâtir haberin ilk, orta ve son tabakasının sayısal çoğunlukta eşit olması şartını, Hz. İsa'nın katledilmesini haber veren Hıristiyanların haberiyle ilmin hâsil olmayışına gerekçe olarak zikretmiştir. Haberi nakledenlerin yalan üzerine ittifak etmelerinin aklen mümkün olmayacak sayısal çoğunlukta olmaları şartına da tevâtürde belli bir sayının gerekli olmadığı konusunda değinmiştir.^[63] Yukarıda da geçtiği üzere söz konusu sayısal çoğunluğun asgari olarak dörtten yukarı olması gerekir. Onun diğer şartlar hakkındaki kanaatinin ne olduğu ise tespit edilememiştir.

2.1.4. Mütevâtir Haberin Gizlenmesinin (Kitmân) Hükümü

Tevâtür tarihiyle nakledilmesine ihtiyaç duyulan bir konunun, tevâtür ehli kimseler tarafından gizlenmesinin hükümü tartışmalı bir husustur. Hanbelî usûlcülerin de içinde olduğu fukahâ ve usûl âlimlerinin cumhuruna göre nakledilmesine ve bilinmesine ihtiyaç duyulan hususlarla ilgili haberlerin, tevâtür ehli tarafından gizlenmesi câiz değildir. İmâmiyye Şâ'ına göre ise bu tür haberlerin, bir sebebin bulunması halinde gizlenmesi câizdir.^[64] Onlar bu görüşlerini, Hz. Ali'nin hilâfeti hakkında nasların olduğu ancak sahâbe tarafından gizlendiği iddiasına dayandırmışlardır.^[65] Ebû Ya'lâ, Şâ'nın söz konusu iddiasını reddetmektedir. Ona göre mütevâtir haberin gizlenmesi, mütevâtir haberin ifade ettiği konunun hilâfını haber vermek gibi çirkindir. Dolayısıyla tevâtür ehlinin böyle bir şey hakkında ittifakları câiz değildir. Ayrıca ona göre Hz. İsa'nın beşikteyken

[57] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/296-297; Merdâvî, *et-Tehbîr*, 4/1779.

[58] Kelvezânî, *et-Temhîd*, 3/31; Merdâvî, *et-Tehbîr*, 4/1778.

[59] Merdâvî, *et-Tehbîr*, 4/1778.

[60] Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir*, 3/110.

[61] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/299-300.

[62] bk. Merdâvî, *et-Tehbîr*, 4/1796-1798.

[63] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/843, 855-856.

[64] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/852; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/302; Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir*, 3/116-117.

[65] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/852; Kelvezânî, *et-Temhîd*, 3/33; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/300.

söylediği sözlerin Hıristiyanlar tarafından nakledilmeyip gizlenmesinin mütevâtir haberin gizlenmesine gerekçe olarak verilmesi yersizdir. Zira Hz. İsa'nın o sözleri, peygamberliğinden ve Hıristiyanların ona tabi olmasından öncedir.^[66] Sonuç olarak, Şîa'nın ileri sürdüğü gerekçeler onların görüşünü desteklememektedir. Bunun için nakledilmesine ve bilinmesine ihtiyaç duyulan hususlarla ilgili haberlerin, tevâtür ehli tarafından gizlenmesi câiz değildir.

2.2. Âhâd Haber

Ahbârü'l-âhâd veya bunun tekili olan habere'l-vâhid kavramları, ilk dönemlerde sözlük anlamları üzerinden kurgulanmış, daha sonraki dönemlerde ise bu tamamen terk edilerek; bir kişinin diğer bir kişiden rivâyet ettiği haber ile birden fazla kişinin rivâyet ettiği haber arasında fark gözetilmeksizin aynı kategoride değerlendirilmiştir.^[67]

Hanefî usûlcülere göre mütevâtir ve meşhûr haberin,^[68] diğer usûl âlimleri arasında ise belli bir ayrıma gidilmeksizin mütevâtir haberin karşıtı olarak kullanılan^[69] âhâd haber, "*tevâtür derecesine ulaşmayan haber*" şeklinde tarif edilmiştir.^[70] Ebû Ya'lâ ise âhâd haber için herhangi bir tarif yapmadan doğrudan âhâd haberle amel konusuna başlamaktadır.^[71]

2.2.1. Âhâd Haberinin Bilgi Değeri

Âhâd haberlerin, ilim ifade edip etmemesi hususunda İmam Ahmed'den iki farklı rivâyet bulunmaktadır. Bir rivâyete göre ahâd haber ile ilim hâsıl olmaz.^[72] Bu, fıkıh ve usûl âlimlerinin cumhuru ile müteahhirînin de içinde bulunduğu Hanbelîlerin çoğunluğunun savunduğu görüştür.^[73] Bu görüş için pek çok delil ileri sürülmüştür. O gerekçelerden bazıları şunlardır:

1. İşitilen her haberin tasdik edilmemesi. Zorunlu olarak biliyoruz ki her duyduğumuz haberi tasdik etmiyoruz.^[74] Zira yalan olma ihtimali bulunmaktadır. Bu bakımdan âhâd haber/ler ilim ifade etmezler. Bu delil, karşıt görüşte olan kimsenin "*Ben de duyduğum haberin ilim ifade ettiğini düşünüyorum*" deme ihtimalinden dolayı zayıf görülmüştür. Çünkü bu iki düşünceden; yani duyulan haberin ilim ifade ettiğini düşünmek veya ilim ifade etmediğini düşünmek biri diğerinden öncelikli olmayıp^[75] aynı derecededirler. Dolayısıyla birini diğerine tercih etmek tercih bilâ müreccih olmuş olur.
2. Âhâd haber ilim ifade etmiş olsaydı iki zıttın içtimaı imkânsız olduğundan iki çelişik (müteâriz) haberin vürudu sahih olmazdı. Vârid olduklarına göre âhâd haber ilim ifade etmez.
3. Haber-i vâhid ilim ifade etmiş olsaydı ilim ifade eden Kur'ân ve mütevâtir haberler derecesinde olur ve onları neshetmesi câiz olurdu. Bunun câiz olmaması gösteriyor ki haber-i vâhid, daha alt bir mertebede olduğu için Kur'ân ve mütevâtir haberler gibi ilim ifade etmez, zan ifade eder.
4. Haber-i vâhid ilim ifade etmiş olsaydı şahitlik konusunda iki ve daha fazla şahidin aranmasına ihtiyaç duyulmazdı. Tek bir şahit ile de hüküm vermek yeterli olurdu.

[66] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/853-854.

[67] Hamit Sevgili, "Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin Usûl Anlayışında Âhâd Haberinin Epistemolojik Değeri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2019), 231.

[68] Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, 152; Molla Hüsrev, *Mirâtü'l-usûl*, 211.

[69] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*, 1/302; Merdâvî, *et-Tehbîr*, 4/1802.

[70] Merdâvî, *et-Tehbîr*, 4/1802.

[71] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/857.

[72] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*, 1/302-303.

[73] Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir*, 3/123.

[74] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*, 1/303.

[75] Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir*, 3/122.

5. Âhâd haber, bilgi ifade etmiş olsaydı mütevâtirde olduğu gibi âhâd haberlerde de adil ve fâsık kimse eşit kabul edilirdi.^[76] Böyle olmadığına göre, haber-i vâhid ilim ifade etmemektedir.

İmam Ahmed'den yapılan diğer bir rivâyet ise âhâd haberin ilim ifade etmesidir. Rivâyet edildiğine göre İmam Ahmed, rü'yet (ahirette Allah'ı görme) ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Onun hak olduğunu biliyoruz ve onunla ilgili bilginin kesinliğini kabul ediyoruz."^[77] Hanbelî usûlcüler, Ahmed b. Hanbel'in bu ibarelerden kastının ne olduğu hususunda ihtilâf edip şu ihtimalleri tahrîc etmişlerdir:

1. Âhâd haber, her konuda değil de rü'yetu'llah gibi bazı konularda ilim ifade eder. Rü'yetu'llah ve benzeri konularla ilgili âhâd haberler; râvilerinin çokluğu, ümmetin kabulü ve râvilerinin sıdkına delalet eden karinelerle desteklenmeleri sebebiyle İbn Kudâme'ye göre manevî mütevâtir olma ihtimalleri bulunmaktadır. Zira mütevâtir için belli bir sayı şartı aranmaktadır.^[78]
2. Ahmed b. Hanbel'e göre âhâd haber mutlak olarak; yani rü'yetle ilgili olsun olmasın ilim ifade eder. Rü'yet konusunu zikretmesi ise örnek babındandır. Bazı Hanbelîler, muhaddislerden bir cemaat ve Zâhirîler bu görüştedirler.^[79] Onlara göre âhâd haber herhangi bir konuyla sınırlı kalmaksızın her konuda bilgi ifade eder.
3. Destekleyici karineler bulunduğu haber-i vâhid ilim ifade eder. O karineler de şunlardır: a. Adil, sika (güvenilir) ve mutkîn (gafil ve unutkan olmayan) olan imamlar tarafından rivâyet edilmesi b. Farklılık arz etmeyen, bir birine eşit olan yollarla nakledilmesi c. Ümmetin onu kabul ile karşılması d. Hiçbir münkir tarafından inkâr edilmemesi. Bu önceki (c) karinenin mefhumundan zaten anlaşılıyor.^[80] Bu görüş sahipleri, delil olarak şu hususları ileri sürmektedirler: 1. Hz. Ebû Bekir ve Ömer, işittikleri ve duydukları bir şeyi haber verseler, onlardan işiten kimse de onları sika kabul ettiğinden herhangi bir şüphe meydana gelmez. İkisinin haberinin, ilim ifade etme sebebi o haberi kuşatan karinelerdir. O da sâmi'in, onları sikalık, adalet ve itkân vasıflarıyla muttasıf olarak kabul etmesidir. 2. Selef, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili olup tasdik edilmeleri ve içeriklerine inanmanın vacip olduğu, fakat amelî yönü bulunmayan haberlerin nakledilmesi konusunda ittifak etmişlerdir. Bu konuyla ilintili haberler âhâd oldukları halde, ilim ifade etme nedenleri ümmetin kabulüyle desteklenmeleri ve inkâr edenlerin bulunmaması bunu gerektirir. 3. Ümmetin kabulü, bu nevi haberlerin sıhhati hakkında icmâdır. İcmâ da kat'î bir delildir. O halde bu nevi âhâd haberler ilim ifade ederler.^[81]

Haber-i vâhidin ilim ifade etmediğini savunan âlimlerin ileri sürdüğü yukarıdaki delillere, Ebû Ya'lâ ile aynı görüşü paylaşan İbn Kudâme tarafından şu itirazlar yapılmıştır:

1. "Çünkü biz zorunlu olarak biliyoruz ki her duyduğumuz haberi tasdik etmiyoruz." deliline, "Biz -bu tür- âhâd haberleri kendilerinde bulunan güvenilirlik ve ümmetin kabulü karinesiyle, ilim ifade eden olarak kabul ediyoruz. [Yoksa bizzat ilim ifade eder, demiyoruz.]"
2. "Âhâd haberin ilim ifade etmesinin kabulü durumunda, iki müteâriz haberin vürudunun sahih olmaması gerekir. Zira bu, imkânsız olan iki zıttın bir arada bulunması olur. Müteâriz haberler vârid olduğuna göre âhâd haber ilim ifade etmez." Bu gerekçeye Kur'ân ayetlerinde ve mütevâtir haberlerde çelişki olmadığı gibi karinelerle desteklenmiş âhâd haberlerde de çelişki bulunmamaktadır, şeklinde cevap verilmiştir.

[76] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/303; Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir*, 3/123-125.

[77] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/900; Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir*, 3/125.

[78] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/303-304.

[79] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/304; Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir*, 3/127.

[80] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/304; Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir*, 3/128-129.

[81] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/304; Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir*, 3/129-131

3. "Haber-i vâhid, ilim ifade etmiş olsaydı şahitlik konusunda iki ve daha fazla şahidin aranmasına ihtiyaç duyulmazdı. Tek bir şahit ile hüküm vermek yeterli olurdu." deliline, "Bir şahidin şahitliğine dayanarak hüküm vermek ise gerekli değildir. Çünkü hâkim bildiğiyle hüküm vermiyor. Ancak doğruluk mazinnesi (yeri) olan beyyine ile hükmediyor." şeklinde cevap verilmiştir.
4. "Âhâd haber bilgi ifade etmiş olsaydı mütevâtirde olduğu gibi âhâd haberlerde de adil ve fâsık kimse rivâyet etme bakımından eşit olurlardı..." deliline ise aradaki farkın karinelere (râvinin âdil-sika olması) kaynaklandığına işaret edilerek, itirazda bulunulmuştur.^[82]

Ebû Ya'lâ'ya göre âhâd haber, zarûrî bilgi ifade etmeyip istidlâl yoluyla ilim ifade eder. Ona göre istidlâl şu dört durumda ilim ifade eder:

1. Ümmetin kabulü durumunda.
2. Hz. Peygamber'in yalana onay vermeyeceğinden dolayı ondan (s.a.v) işittiğini ve inkâr etmediğini iddia eden birinin haber vermesi.
3. Masum ve doğruluğu delilden kaynaklı olduğu için Hz. Peygamber'in tek başına haber vermesi.
4. Bir kimsenin, kendisinden pek çok kimsenin işittiğini ve hiçbirinin inkâr etmediğini iddia ederek naklettiği haber. Bu durumlarda âhâd haberden kaynaklanan bilgi kesbîdir. Zira nazar ve istidlâlden kaynaklanmıştır.^[83] Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla söz konusu mevzuda Ebû Ya'lâ, İmam Ahmed'in sözünden tahriç edilen üçüncü görüşü tercih etmektedir. Bu bakımdan, âhâd haberin ilim ifade etmediğini kabul eden cumhurun görüşüne kısmen katılırken kısmen de muhâlif davranmıştır. Şöyle ki; karinelere bulunduğu haber-i vâhid ilim ifade eder. Bulunmadığında ise kesin bilgi ifade etmeyip zan ifade eder.

İbn Akîl, bu konuda hocasına muhalif görünmektedir. Ona göre âhâd haber, zarûrî ilim ifade etmediği gibi kesbî ilim de ifade etmez.^[84] İbn Akîl'in konu hakkındaki gerekçelerinden^[85] biri şudur: İnançlar, ilgili delillere göre değer ve kuvvet kazanır. Kişi ve kalplere etki de, müessirin kuvvetine göredir. Haber-i vâhid, zirveye de ulaşsa onda sadece -doğru olmama olasılığıyla beraber - doğruluğunun kizbe tercihi söz konusu olmuş olur. Bu durumda cevâz verilen iki şeyden birinin galip olması halinde nefiste/kalpte ancak zan etkili olur. Kesinlik ve ilim ise hiçbir şekilde olmaz. Çünkü bu, ancak haber veren tek kişiden kizbin tecvizinin bulunmamasıyla hâsıl olur.^[86]

2.2.2. Âhâd Haberinin Kabulü ve Amelî (Pratik) Değeri

Allah'a itaat ve teslimiyet anlayışıyla uyulan hükmün (taabbüd) âhâd haberle/haberlerle vürudunun kabulü hususunda ihtilâf bulunmaktadır. Şîa âlimleri ve Ebû Dâvud ez-Zâhirî (öl. 270/884) gibi âlimler, taabbudî konularda âhâd haberin vürudunun aklen cevâzını kabul etmeleriyle beraber şer'an kabulüne ise karşı çıkmışlardır. Ahmed b. Hanbel, İbn Süreyc (öl. 306/918) ve Kaffâl (öl. 365/976) gibi âlimler ise hem aklî hem de şer'î olarak kabul etmişlerdir. Bir kesim ise şer'an kabul ederken aklen ise kabul etmemişlerdir.^[87] Aklî olarak bunun câiz olduğunu ve naklî olarak da hiçbir engelin olmadığını kabul eden Ebû Ya'lâ, kabul ettiği görüşü aklî olarak şu şekilde temellendirmektedir: "*Doğru olmaması câiz olsa da bizim için maslahatın, bir kişinin haber*

[82] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/304, 309.

[83] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/900-901.

[84] İbn Akîl, *el-Vâzih*, 4/403.

[85] Diğer gerekçeler için bk. İbn Akîl, *el-Vâzih*, 4/405-408.

[86] İbn Akîl, *el-Vâzih*, 4/405.

[87] Ebû'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkkavî b. Abdilkerîm et-Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*, thk. Abdullah b. Abdil-muhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 2/119.

verdiği şey (haber) ile amel etmede olduğu mümteni değildir. Baksana gitmek istediğimiz yolun (tehlikeli olduğu hususunda) bizi korkutan/uyaran kimse olduğunda bize gereken, onun söylediğini kabul etmemiz ve haberinde yalancı olması câiz olsa da o yoldan gitmememizdir. Öyleyse bizim dinî konularda haber-i vâhidin kabulüyle Allah'a ibadet etmemiz de aynı şekilde mümteni değildir." Bu çıkarımdan hareketle doğabilecek olan "gidilecek yolun tehlikeli olduğu hususunda bizi uyardığında fâsık olan kimsenin haberine uymanın gerekliliği gibi fâsık da olsa bir kimsenin haber verdiğiyle amel etmeye onay vermeniz gerekir" şeklindeki itiraza Ebû Ya'lâ, akla göre bu hususta bir engelin olmadığı fakat bunu menetme konusunda naklî delillere müracaat edileceğini belirtir.^[88]

Fukahâ ile mütekellimînin cumhuruna göre âhâd haberle amel, gerekli olan şartları taşımaları halinde vaciptir. Ebû Alî el-Cübbâî'ye göre şer'î konularda bir kişinin vereceği haber, makbul olmayıp en az iki kişinin aktardığı haber makbuldür. Bidat ehlinden kimilerine göre ise âhâd haberin taabbudî konularda vürudu ve onunla amel hiçbir şekilde câiz değildir.^[89] Âhâd haberin kabulünün aklî olarak câiz ve naklî olarak da hiçbir engelinin olmadığını kabul eden Ebû Ya'lâ, onunla amel konusunda ise haberin kabulünün cevâzı için gerekli olan sıfatları (şartları) taşıması halinde vacip olduğunu kabul etmekte ve bu görüşü, Ahmed b. Hanbel'den yapılan farklı nakillere dayandırmaktadır. Söz konusu nakillerden bazıları şunlardır:

1. "Resûlullâh'tan nakledilen haber, sahih olur ve sikalar tarafından nakledilirse o sünnettir. Dolayısıyla akleden ve kendisine ulaşan kimseye onunla (o haberle) amel etmek düşer. O bırakılıp da rey ve kıyasa ise iltifat edilmez."
2. "Haber-i vâhid geldiğinde/nakledildiğinde isnadı sahih ise onunla amel etmek vacip olur. (Mesela) sahâbe namazdayken onlara kible yönünün değiştiğine dair haber geldiği vakit Kâbe yönüne döndüler."
3. "İsnadı sahih olduğunda haber-i vâhid sahihtir." Dolayısıyla makbuldür ve onunla amel edilir.^[90]

Âhâd haberle ameli gerekli gören Ebû Ya'lâ, bu görüşü ilk başta mezhebin kurucu imamı Ahmed b. Hanbel'e dayandırmış ve ardından da delil olarak Kur'ân, sünnet ve sahâbe icmâmını vermiştir. Söz konusu delilleri şunlardır:

1. Kur'ân'dan delil, "Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar." (Tevbe, 9/122) âyetidir. Ebû Ya'lâ'ya göre âyette geçen "tâife" kelimesi, ilgili olduğu gruptan sadece bir kişi olsa da yine onun için kullanılmaktadır. Mesela insan taifesi veya ulemâ taifesi denildiğinde o taife birden çok kişi olabileceği gibi bir kişi de olabilir. Dolayısıyla uyarı için geride kalacak taife, bir veya birden çok kişi olabilir ve bir olsun ya da birden fazla olsun o taifenin uyarısı kabul edilir. Ebû Ya'lâ söz konusu âyetin delil oluşunu şöyle temellendirir: Konuyla ilgili olarak âyette iki delil bulunmaktadır. Birincisi âyetin "...seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır." kısmında, eğer makbul olmasaydı bireylerin dönenleri uyarmasına emir ve teşvik olmazdı. Olduğuna göre makbuldür. İkinci delil de âyetin "...Umulur ki sakınırlar." kısmında da eğer haber-i vâhid ameli gerektirmeseydi onunla uyarma vuku bulmazdı.^[91] Uyarma vuku bulduğuna göre haber-i vâhid ile bildirilen hüküm makbuldür.

2. Sünnetten delil, Hz. Peygamber'in dinî hükümleri civar bölgelere ve kabilelere tebliğ etmek için bazı şahısları tek olarak göndermesidir. Örneğin; Hz. Ebû Bekir'i hac emiri, Hz. Ömer'i zekât memuru, Hz. Ali'yi Yemen'e kadı, zekât toplaması için Hz. Muâz'ı Yemen'e göndermesi ve içkinin

[88] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/857-858.

[89] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/861.

[90] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/859.

[91] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/862.

ve de Mina günlerinde (hacıların kurban kesme günleri olan Zilhiccenin 10, 11 ve 12. günlerinde Mina'da buldukları günlerde) orucun haramlığını duyurması için bir kişiye emir vermesi gibi. Eğer haber-i vâhid ile amel gerekli olmasaydı Hz. Peygamber, sözüyle amelin gerekli olmadığını birini haber vermek için göndermezdi. Söz konusu haberlere, haber-i vâhid ile amel etmeyi ispatlamak için delil teşkil etmezler şeklinde bir itirazın gelme ihtimali bulunmaktadır. Ebû Ya'lâ, bu itiraza zikredilen haberler lafız olarak âhâd olsalar da ümmet onları kabul edip onlarla amel konusunda mutabakat sağladığı için toplu olarak mânen mütevâtirdirler, şeklinde cevap vermektedir.^[92] Dolayısıyla manevî mütevâtir oldukları için söz konusu haberler, âhâd haberle amel etmeyi ispatlama salahiyetine sahiptirler.

3. Sahâbe, haber-i vâhid ile amel etmek konusunda icmâ etmiştir. Onlar, aktarılan haberi birbirlerinden kabul ediyor ve tevâtür veya istifâza yoluyla aktarılma talebinde bulunmuyordu. Örneğin; Hz. Ebû Bekir, ninenin mirası konusunda Muhammed b. Mesleme ile Mugfîre b. Şu'be'nin haberine uyararak, nineye mirastan 1/6'ya hükmetmiştir. Daha sonra Hz. Ömer de Hz. Ebû Bekir'in bu hükmüyle amel etmiştir. Hz. Ömer, düşük ceninin diyeti hususunda Hamel b. Mâlik'in aktardığı hadise uyararak hüküm vermiş; "bunu işitmeseydik farklı hüküm verirdik" demiştir. Yine Mecûsîlerden cizye alınması hususunda Abdurrahmân b. Avf'ın haberine; kadının öldürülen kocasının diyetine mirasçı olacağı konusunda Dahhâk b. Süfyan'ın haberine uyararak, bu görüşün aksi olan re'yinden vazgeçmiştir. Hz. Osman, kocası ölen kadın için meskenin vacipliği hususunda Kureye' binti Malîk'in haberine uymuştur. Hz. Ali, bizzat Hz. Peygamber'den işitmediği hadisleri aktaranlara yemin ettirerek haber-i vâhid ile hüküm vermiştir. Eski kibleyi terk edip, yeni kible olan Kâbe'ye dönme gibi önemli bir konuda, Kubâ halkı âhâd haberle amel etmiştir. İbn Abbâs, sarf (paranın parayla satışı) akdinde kendi görüşünden vaz geçip Ebû Sa'd'ın (Sa'd b. Mâlik) hadisi ile amel etmiştir.^[93]

Ebû Ya'lâ, Cübbâ'nın haber-i vâhidin kabulü için ileri sürdüğü her tabakada iki kişinin rivâyet etmesi şartını ve bunu şahitliğe kıyaslamasını ise kabul etmeyip cevap olarak "rü'yeti hilal ve (çocuğun doğumu hakkında) ebelik konusunda bir kişinin şahitliğinin kabul edilmesini" vermektedir. Ayrıca söz konusu görüşe göre zina konusunda olduğu gibi had (ceza) gerektiren konularla ilgili haberlerin dört kişi tarafından aktarılmış olması gerekir. Yine şahitlik, haberin kendileriyle desteklenmediği şeylerle desteklenir. Şöyle ki şahitlerin dinlenmesi için halleri araştırılırken haber ise araştırma olmadan zâhîren adaletli olan kişiden kabul edilir.^[94] Anlaşıldığı üzere rivâyet konusunun şahitliğe kıyaslanması sahih değildir. Çünkü rivâyet, pek çok hususta şehâdet konusundan ayrılır. (Mesela; şahitliğin taabbudî yönü varken, rivâyetin ise yoktur; belli kişiler üzerinde şahitlik gerçekleşirken, rivâyet ise insanlarla ilgili bütün hükümlerde gerçekleşir.) Bu nedenle, zina hususunda dört kişinin rivâyeti kabul edilmezken şahitlikleri kabul edilir.^[95]

Bu görüşte olmayanların, yukarıdaki sahâbe uygulamalarının haber-i vâhid ile amelin gerekliliğine delil gösterilemeyeceği yönündeki itiraz ve cevapları ise şöyledir:

1. "Sahâbe, başka sebeplerden dolayı bu haberlerle amel etmiştir, yoksa âhâd haber olduklarından değildir." itirazına şöyle cevap verilmektedir: "Amelin haberlerle olduğunu sahâbe açıkça zikretmiştir. Zira Hz. Ömer, "Bu (haber) olmasaydı başka bir hüküm verirdik." demektedir. O haberlerde karine ve sebep takdir etmek ise Kitâb ve mütevâtir haberlerin nassıyla beraber karineler takdir etme gibi olur ki, bu da bütün delilleri iptal etme anlamı taşır."^[96] Bu ise mümkün değildir.

[92] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/863-864.

[93] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/865-869; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/313-318.

[94] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/877.

[95] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/328.

[96] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/ 321.

2. Konu hakkındaki sahâbe icmâına şu itiraz yöneltmiştir: “Ashâb, pek çok haberle amel etmeyi terk etmiştir.” Örneğin; Hz. Peygamber, Zülyedeyn’in haberini kabul etmemiştir. Hz. Ebû Bekir, ninenin mirası hakkından Mugîre’nin haberini; Hz. Ömer, Ebû Mûsâ’nın izinle ilgili haberini; Hz. Ali, Ma’kûl b. Sinân el-Eşce’î’nin Bervâ ile ilgili haberini; Hz. Aişe, İbn Ömer’in ailesinin ağlaması sebebiyle ölünün azap görmesi ile ilgili haberini reddetmiştir. Bu itiraza da iki şekilde cevap verilmektedir: 1. Bu söyledikleri onların aleyhinedir. Çünkü sahâbe, duraksadıkları haberleri râvilerinin dışındaki râvilerin muvâfakatıyla kabul etmişlerdir. Bu muvâfakatla tevâtür rütbesine ulaşmadığı gibi âhâd derecesinden de çıkmamıştır.^[97] 2. Ashâbın duraksaması ise onlara has olan bir takım özel anlamlardan dolayıdır. Mesela; Hz. Peygamber’in Zülyedeyn’in haberinde duraksaması, böyle bir hükümde tek kişinin kavliyle amel edilemeyeceğini öğretmek içindir. Hz. Ebû Bekir, Mugîre’nin haberini reddetmemiştir. Bu hükmün başka bir haber ile netleşmesini talep etmiştir. Bunda da şayet Mugîre tek kalsaydı onun haberini kabul etmeyeceğine delâlet eden herhangi bir şey yoktur. Hz. Ömer’in bu tutumu ise, Hz. Peygamber’in hadisleri hususunda ihtiyatlı davranma konusunda verilen bir derstir. Bunun için Hz. Ömer, Ebû Musa’ya “Ben seni itham etmiyorum, ancak insanların Peygamber (s.a.v.) adına hadis uydurmalarından korkuyorum.” demiştir.^[98]

Ebû Ya’lâ’nın talebesi Ebû’l-Hattâb el-Kelvezânî, hocasına muhalefet ederek âhâd haberin kabulünün şer’an vacip olduğu gibi aklen de vacip olduğu görüşünü savunmaktadır.^[99] Gerekece olarak, aklen zarardan sakınmanın gerekli olmasını ve yararlı olan şeyin de yapılmasının güzel/iyi olmasını vermektedir. Şöyle ki doğru olduğu zannedilen bir kimse, zararlı olan bir şeyi haber verdiğinde akla göre verdiği habere uyulmalıdır. Zira zarardan sakınmak gerekir. Aynı şekilde dinî konularda da maslahat olan bir şey haber verildiğinde o konuda Hz. Peygamber’e itaat etmek ve zararlı bir şey haber verildiğinde ise o şeyden sakınmak gerekir. Sonuç olarak haber-i vâhid ile zannedilse ki Hz. Peygamber, yararlı olan bir fiile davet etmektedir veya zararlı olan bir şeyi yasaklamaktadır her iki durumda da ona (s.a.v.) uyulmalıdır.^[100] Bu konuda Kelvezânî, usul eserinin kaynaklarından biri olan Ebû’l-Hüseyn el-Basrî’den etkilendiği görülmektedir. Nitekim Kelvezânî, Ebû’l-Hüseyn’in konu hakkındaki gerekçesini olduğu gibi vermektedir.^[101] Ayrıca Kelvezânî, söz konusu görüşünü şu üç gerekçeye de dayandırmaktadır:

1. Eğer amel etme hususunu, sadece kesin olan deliller hakkında varsayarsak –dinî – hüküm işlevsizleştirilmiş olur. Çünkü kat’î olan deliller nadirdir.
2. Hz. Peygamber, bütün insanlar için peygamber olarak gönderilmiştir. Onun (s.a.v.) hepsiyle konuşması ve tebliğin onlara tevâtür yoluyla ulaştırılması da mümkün değildir.
3. Nakledilen haber-i vâhidde, râvinin doğruluğunun zannedilmesi halinde Allah’ın ve Resûlullah’ın emrinin/hükmünün o haberdeki varlığı ağır basmış olur. Bu durumda ihtiyatlı olan, râcih olanla amel etmektir ki o da haber-i vâhiddir.^[102] Böylece akıl, bu üç nedenden dolayı âhâd haberle amel etmeyi gerekli kılar.

Ebû Ya’lâ’nın görüşünü paylaşan bir diğer Hanbelî usûlcü İbn Kudâme ise, âhâd haberle amel etmek aklen vacib olmadığı gibi imkânsız da değildir değerlendirmesinde bulunarak, aklen bunun mümkün olmadığını savunan görüş ile bunun aklen vacip olduğunu savunan Kelvezânî’nin görüşünü reddeder. Ayrıca Kelvezânî’nin ileri sürdüğü ilk iki gerekçesine de “Âhâd haber ile amel etmeme, hükümleri işlevsizleştirmeyi gerektirmez. Zira beraeti asliyenin ve istishâbın bekası

[97] İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzir*, 1/322, 325.

[98] İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzir*, 1/325-326.

[99] Kelvezânî, *et-Temhîd*, 3/44.

[100] bk. Kelvezânî, *et-Temhîd*, 3/70-71.

[101] Ebû’l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî, *el-Mu’temed fi usûli’l-fıkh*, thk. Muhammed Hamîdullâh (Dımaşk: el-Ma’hedu’l-İlmi el-Fransî, 1385/1965), 583.

[102] İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzir*, 1/312.

mümkündür. Bunun için, onlarla hükümlerin tayini imkân dâhilindedir. Hz. Peygamber, ümmetinden kendilerine tebliğin yapılması mümkün olanlara tebliğ ile yükümlüdür. İmkânı dâhilinde olmayan kimselere ise tebliğ ile yükümlü değildir.”^[103] diyerek ikinci gerekçeye de itirazda bulunur.

Sonuç olarak Ebû Ya'lâ, taabbudî konuların âhâd haber ile aktarılmasının aklen cevâzını ve dinî olarak da hiçbir engelinin olmadığını kabul eder. Haber-i vâhid ile amelin vacip oluşu konusunda ise mezhebin kurucu imamı Ahmed b. Hanbel'in görüşüne katılır.

2.2.3. Âhâd Haberin Kabulüyle İlgili İhtilâflı Olan Şartlar

Râvinin Müslüman olması, ergen (bâliğ) olması, adil olması ve zabt sahibi olması gibi haber-i vâhidin kabulü için ittifakla kabul edilen şartlarla birlikte başka şartlar ileri sürüp sürmeme hususunda âlimler farklı tutumlara sahip olmuşlardır. Ebû Ya'lâ'nın eserinde ele alması ve ehemmiyetlerinden dolayı bu başlık altında, âhâd haberin kabulüyle ilgili şart olup olmaması bakımından tartışmalı olan umûmü'l-belvâ ve kıyasa uygunluk prensibi, had cezalarında ve itikadî konularda âhâd haberin kabulü meselelerine yer verilecektir.

2.2.3.1. Haber-i Vâhidin Umûmü'l-Belvâya Aykırı Olmasının Hükümü

Hanefî usûlcüler, bütün toplumu ilgilendiren bir hususla ilgili bilginin, mütevâtir veya meşhûr düzeyinde bir haber ile sabit olması gerektiği görüşündedirler. Bu tür bir bilginin haber-i vâhid ile sınırlı kalması, o haberin makbul olmadığını gösterir. Bundan hareketle Hanefîler, cinsel uzva dokunmanın abdesti bozması gibi bütün toplumu ilgilendiren hususlarla ilgili âhâd haberlerle amel etmemektedirler.^[104] Usûlcülerin bir kısmına göre^[105] âhâd haberin kabulüyle ilgili bu kriter, ilk olarak Kerhî (öl. 340/952) tarafından; Cessâs'a göre^[106] ise İsa b. Ebân tarafından ortaya atılmış ve sonraki Hanefî usûl âlimleri^[107] tarafından benimsenmiştir.^[108] Bu görüşü kabul etmeyen Ebû Ya'lâ, önce farziyeti genel olan; yani her Müslümanı ilgilendiren konularda haber-i vâhidin kabul edildiğini belirtir. Delil olarak, herkesi ilgilendiren gusûl konusunda sahâbenin cinsel birliktelikte inzal olmadan gusûlün gerekli olup olmamasını Hz. Aişe'ye sormaları ve bunun üzerine onun: “Sünnet edilen bölge birbirine temas edince gusûl vacip olur. Ben ve Resûlullâh yaptık, yıkandık.” ve aynı şekilde umûmü'l-belvâdan olan ninenin mirası hakkında ashâbın Hz. Ebû Bekir'e müracaat edip onun sözüyle amel etmelerini verir. Ayrıca konu hakkında şu gerekçe ve akli çıkarımlarda da bulunur: “Haber-i vâhid, sübutuna ve kendisiyle amel edilmeye kesin delilin delâlet ettiği şeylerdendir. (Öyleyse) kendisine rücuun kesin olduğu âyet mesabesinde olur. Haber-i vâhid kıyas için asıl (makıs aleyh)dır. Çünkü haber-i vâhiden hüküm istinbat edilir. Zayıf olmasıyla beraber hükümlerin kıyasla ispatı câiz olduğuna göre haber-i vâhid ile cevâzı daha evladır.^[109] Bu konudan sonra Ebû Ya'lâ, haber-i vâhidin umumu'l-belvâ olan konularda da kabul edildiğini Hanefîlerin ise bunu kabul etmediklerini ifade eder ve yukarıda zikredilen gerekçelere atıfta bulunur. Ayrıca karşıt görüşte olanların, satım ve nikâh akitlerinin şartları, namazda meydana gelen durumlar, ön ve arka dışında vücudun bir yerinden çıkan (kan ve benzeri) şeylerle abdestin bozulması, cenazeye yürüme, Harem toprağının (ribâ'u Mekke) satışı/icâresi ve vitir namazının vücubiyeti

[103] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/312-313.

[104] Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-fıkh*, trc. İbrahim Kafi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 88; İ. Hakkı Ünal, *İ. Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: DİB yayınları, 2012), 176-178.

[105] Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr 'an Usûli Fahrîlislâm el-Pezdvî* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 3/16.

[106] Cessâs, *el-Fusûl*, 3/113.

[107] Bk. Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efğânî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993), 1/368; Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fıkh*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001), 196.

[108] Sevgili, “Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin Usûl Anlayışında Âhâd Haberin Epistemolojik Değeri”, 239.

[109] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/878-881.

gibi umumu'l-belvâdan olan konuları haber-i vâhid ile isbat ettiklerini de zikreder.^[110] Dolayısıyla Hanefileri, âhad haberlerin kabulü hususunda kabul ettikleri kritere aykırı davranmakla eleştirir.

2.2.3.2. Haber-i Vâhidin Kıyasa Aykırı Olmasının Hükümü

Âhâd haber ile kıyas arasında tearuzun gerçekleşmesi durumunda, hangisinin diğerine tercih edileceği hususunda usûl âlimleri arasında ihtilâf bulunmaktadır. Şafîî usûlcüler ve Ebû Ya'îlâ'nın da içinde bulunduğu Hanbelî usûlcülere göre kıyasa aykırı durumlarda haber-i vâhid kabul edilir. Yani haber-i vâhid kıyasa tercih edilir.^[111] Mâlikî mezhebinin konuyla ilgili meşhur görüşü İmam Mâlik'e (öl. 179/795) ait olduğu belirtilen, kıyasın âhâd habere takdim edilmesi görüşüdür. İmam Mâlik'in konuyla ilgili gerekçesi ise haber-i vâhidde neshin, yanlısın, sehvin (yanılma), yalanın ve tahsisin (daraltıcı yorum) gerçekleşmesi, kıyasta ise sadece asıl (makîsün aleyh) için belirtilen illetin asılda bulunup bulunmaması problemi vardır. Bu bakımdan kıyas âhâd haberden daha kuvvetlidir. Bunun için kıyasın haber-i vâhide takdimi vaciptir.^[112]

Haber-i vâhidin kıyasa takdimini kabul eden Ebû Ya'îlâ, Ebû Hanîfe'nin ashabının: "*Haber-i vâhid, usûle ya da usûlün manasına muhalefet ettiğinde hüccet olmaz, usûl kıyasına muhalefet ettiğinde ise kabul edilir.*" dediğini belirtir. Kabul ettiği görüşe gerekçe olarak da sahâbe icmâmı ve bazı sahâbe uygulamalarını verir.^[113] Ebû Ya'îlâ ve onunla aynı görüşü paylaşan usûlcülerin konu hakkında ileri sürdükleri bazı gerekçeler şunlardır:

1. Hz. Muâz, Kitab'ı ve sünneti ictihâda takdim etmiş ve Hz. Peygamber de bunu kabul etmiştir.^[114]
2. Sahâbe, ictihâdlarında konuyla ilgili nas bulunmadığında kıyasa başvurmuşlardır. Örneğin; bu nedenden dolayı Hz. Ömer, düşük cenînin diyetinde Hamel b. Malik'in rivâyet ettiği hadisi (kıyasa) öncelmiştir. Yine Hz. Ömer, önceleri parmakların diyeti hususunda, diyetlerinin birbirinden farklı olduğu ve bunu da parmakların yararının farklılığına kıyaslayarak savunuyordu. Kendisine, "Her bir parmakta (diyet olarak) on deve vardır."^[115] Hadisi ulaştıncı bu görüşünden vaz geçip, haberle amel etmiştir.^[116] Bu mesele, sahâbe huzurunda vuku bulmuş hiçbir karşı çıkmamıştır. Bu, onların bu konuda icmâ' ettiklerini göstermektedir.^[117]
3. Hz. Peygamber masumdur. Dolayısıyla ondan nakledilen söz/ler, masum olanın söz/leridir. Kıyas ise râvinin istinbât ettiği hükümdür. Gâlip zannın tercihinde, masum olanın kelâmı tercih edilme yönünden daha kuvvetlidir.^[118] Bundan dolayı Hz. Peygamber'den âhâd tarikiyle rivâyet edilen haberler, kıyasa tercih edilir.
4. İletinin asılda (makîs aleyh) ve aslın hükmünün ferde (makîs) sübutu konularında kıyas, içtihadı muhtaçtır. Haber-i vâhid hakkında ise sadece râvinin doğrulunun (sıdk) sübutu hakkında içtihadı ihtiyaç duyulur. Zan ifade eden bir yol ile râvinin doğruluğu sabit olunca ilgili habere gidilir ve (onunla amel edilir). Başka içtihadı ihtiyaç kalmaz. Ayrıca râvinin doğruluğunun ispat edilme yolu, illetin ispat edilme yolundan daha üstündür. Çünkü uzun süre itaat etmesi ve günahlardan uzak durma âdeti, râvinin konuştuğu şeyler hakkında doğruluğunun tercih edilmesini gösterir. Bundan dolayı bu, illetin ispat yolundan daha evladır.^[119]

[110] Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/878-881.

[111] Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/889; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/371; Âmidî, *el-İhkâm*, 1/345.

[112] Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer İbnü'l-Kassâr, *Mukaddime fi usûlül-fıkıh* (Riyad: Dâru'l-Muallime, 1999), 265-266.

[113] Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/888-889.

[114] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/374.

[115] Ebû Dâvûd, "Diyât", 19; Nesâî, "Mevâdih", 46.

[116] Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/889-890; İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/374.

[117] Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/890.

[118] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/374.

[119] Ebû Ya'îlâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/891.

5. Kendileri ve ifade ettikleri hükümler hakkında ittifak bulunan deliller (usûl) bizzat asıl olup başka şeylere kıyaslanmadıkları gibi haber de bizzat asıl olup makîs; yani başka bir şeyin fer'i değildir. Bu itibarla, hakkında ittifak bulunan aslın gereği (mucebi) nasıl ki kuvvetliyse haber-i vâhidin mucebi de öyle olup kıyastan ve gerektirdiği hükümden daha kuvvetli olur.^[120]
6. Haber verenler çok olunca haber, ilim yani kati bilgi ifade eder. Kıyas ise, (asıl ile fer' arasında benzerlik yönleri ne kadar çok olsa da) kati bilgi ifade etmez. Dolayısıyla ilim ifade eden (haber-i vâhid), ilim ifade etmeyen (kıyastan) daha kuvvetlidir.^[121]
7. Ebû Hanîfe'nin ashâbı ise usûle (kıyasa) aykırı olduğu halde, seferde nebîz (hurma şırası) ile abdest almanın vacipliğine; namazdayken gülmenin abdesti iptal ettiğine hükmetmişlerdir.^[122] Dolayısıyla Ebû Hanîfe'nin ashâbı bile onun bu görüşüne muhalif davranmıştır.

Hanbelî usûlcülerden İbn Kudâme, Ebû Ya'lâ'nın Ebû Hanîfe'nin ashabına nisbet ettiği "Haber-i vâhid, usûle ya da usûlün manasına muhalefet ettiğinde hüccet olmaz, usûl kıyasına muhalefet ettiğinde ise kabul edilir." sözünü direkt olarak ve de "Haber-i vâhid, usûle ya da usûlün manasına muhalefet ettiğinde hüccet olmaz." şeklinde sözün bir kısmını vererek aktarmıştır. Ayrıca bu sözü Ebû Hanîfe'ye nisbet eder ve bu sözün fasit olduğunu belirtir. Bu eleştiri, kanaatimce iki açıdan sağlıklı değildir. Birincisi, bu sözün Ebû Hanîfe'ye aidiyeti problemlili olduğu halde İbn Kudâme, kesinlik (cezm) ifade eden "قال" lafzını kullanmıştır. İkincisi, Ebû Hanîfe'nin -şayet kendisine ait olduğu kabul edilirse- kavlinde geçen "usûl" lafzından neyin kastedildiği net değildir. Usûl (asıllar) eğer dini hükümlerin kaynağı olan Kur'ân ve sünnet gibi asıllar (kaynaklar) ise ki, bütün ulemâ bu takdirde haber-i vâhidin reddedileceği görüşündedir. Eğer usûlden kasıt kıyas ise (ki İbn Kudâme'nin konu başlığından ve değerlendirmesinden o anlaşılıyor) bu da Hanefîlerin eserlerinde bulunan bilgilerle çelişmektedir. Zira Hanefîlerden ilk dönem âlimleri yani İmam Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed mutlak olarak; yani râvî fakih olsun veya olmasın âhâd haberi kıyasa takdim etmektedirler.^[123]

Ebû Ya'lâ, İbn Kudâme'den farklı olarak konuya yaklaşır ve şu değerlendirmede bulunur: "Ebû Hanîfe'nin ashâbı 'haber-i vâhid Kitâb, mütevâtir sünnet ve icmâ'a muhalefet ettiğinde reddedilir' diyorlarsa bu konuda muvafıkız. 'Eğer usûlî kıyasa ve manasına aykırı olduğunda reddedilir' diyorlarsa -ki Mâlikîler bunu kabul etmektedirler- bunun fâsid olduğunu açıkladık. (Ayrıca) bu, Ebû Hanîfe'nin mezhebi (görüşü) değildir. Çünkü "kıyas, bozulmasını gerektirse de kişi, unutarak orucunu yediğinde orucu bozulmaz." demiştir. (Nitekim bu konuda) "Kişi, unutarak yiyip içtiğinde orucunu tamamlasın. Allah onu yedirmiş ve içirmiştir."^[124] şeklindeki Ebû Hüreyre'nin haberiyle kıyası terk etmiştir."^[125] Burada sözü edilen kıyas, şer'in birçok konudaki hükmünden çıkarılan genel kural anlamında olup hükmü bilinmeyen meseleyi illet birliğinden dolayı Kur'ân veya sünnette hükmü geçen meseleye kıyas anlamındaki usûlî kıyas değildir. Bu bakımdan Ebû Ya'lâ'nın savunduğu görüşe delil teşkil etmediği gibi bir izlenim verse de esasında şu şekilde gerekçe olabilir: Bırakın Ebû Hanîfe'nin âhâd haber-i usûlî kıyasa takdim etmesini o, âhâd haber-i söz konusu meselede olduğu gibi genel kural anlamındaki kıyasa bile tercih etmektedir.

[120] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/891.

[121] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/892.

[122] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzir*, 1/374.

[123] Serahsî, *Usûl*, 1/339.

[124] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedu's-sahih* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1433/2012), "Savm", 26 (No. 1933).

[125] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/894.

2.2.3.3. Had Cezalarında Âhâd Haberinin Kabulü

Had cezalarının haber-i vâhid ile sabit olup olmayacağı konusunda âlimler arasında ihtilâf bulunmaktadır. Cumhura göre, hadler konusunda âhâd haber makbuldür. Kerhî'nin de içinde bulunduğu Hanefilerin çoğunluğu^[126] ve Mutezileden Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'ye göre^[127] ise haber-i vâhid hadler konusunda makbul değildir. Kerhî, Hz. Peygamber'in "*Şüphelerle hadleri terk edin, uygulamayın.*" buyruğundan^[128] hareketle, âhâd haberin zan ifade etmesini şüphe olarak değerlendirerek haber-i vâhidin hadler konusunda hüccet oluşuna karşı çıkmıştır.^[129] Cumhurla aynı görüşte olan Ebû Ya'lâ, muhalif görüşte olanların arasından Kerhî'nin adını zikreder. Aykırı görüşte olanlar görüşlerini, "Had cezaları şüphayle düşer. Haber-i vâhid, ilim ifade etmeyip zann-ı gâlib ifade eder. Dolayısıyla şüphenin oluşması mesabesinde olmuş olur. Bunun için, onun had ceza/larının sübutu mümteni olur." şeklinde temellendirmişlerdir. Ebû Ya'lâ, "Bu (gerekçe), şahitlerin şahitliğiyle had cezasına hüküm vermemeyi gerektirir. Çünkü onların şahitliğiyle ilim hâsıl olmaz. Oysaki onların sözüyle had cezasının sübutu hakkında ittifak etmişizdir. Bunun için zikrettikleri geçersiz olur." diyerek cevap vermiştir. Ayrıca bu konu hakkında Ebû Ya'lâ, şu gerekçeleri zikretmektedir:

1. Haber-i vâhid, hakkında bilgi olmayan şer'î konuyla ilgili haber olup dengiyle tearuz halinde de değildir. Bunun için, had cezası dışındaki konulara kıyasla had cezası konusunda da onunla emel etmek vaciptir.
2. Şahitlerin şahitliği, zann-ı gâlib ifade ettiği gibi haber-i vâhid de zann-ı gâlib ifade eder. Onların şahitliğiyle sabit olduğu gibi haber-i vâhid ile de had cezası sabit olur.^[130]

Zikredilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Ebû Ya'lâ, bu konuda cumhurun görüşünü benimseyerek had cezalarında âhâd haberin hüccet olduğuna kanidir.

2.2.3.4. İtikadî Konularda Âhâd Haberinin Kabulü

Haber-i vâhidin, itikadî konularda hüccet olup olmayacağı hususu öteden beri âlimler arasında tartışmalı bir konudur. Kelâm âlimleri itikadî bir konunun sabit olması için, ilgili haberin sübutu itibariyle kesinlik ifade etmesini şart koşmaktadırlar. Âhâd haberin kesinlik değil zan ifade ettiği kabul edildiğinden bu tür haberlerin inanç konularının ispatında kullanılmayacağı kabul edilmektedir. Bu konudaki prensip "Mütevâtir haber (kesin) ilim ifade eder, haber-i vâhid ilim değil, ameli gerektirir" şeklinde formüle edilmiştir.^[131] Bu görüşte olan usûl âlimlerine göre âhâd haber, ilim değil zan ifade ettiğinden dolayı itikadî konularda kendisine itimat edilmez. Amelî hükümlerde ise ancak muteber şartların kendisinde tahakkuk etmesiyle amel edilir/edilebilir.^[132]

İmam Ahmed'in, âhâd haberlerin ilim ifade edip etmemesi hususundaki, ilim ifade ettiğine yönelik ikinci rivâyetinin, rü'yetu'llah gibi itikadî konulara has olduğu ihtimalinden hareketle, onun amelî (fer'î) konularda olduğu gibi itikadî konularda da âhâd haberi hüccet olarak kabul ettiği ileri sürülmüştür. İtikadî konularda âhâd haberin hüccet oluşu, İmam Ahmed'le sınırlı tutulmayıp İmam Mâlik, Şâfiî (öl. 204/820), İbn Hazm (öl. 456/1064), İbn Kayyim el-Cevziyye (öl. 751/1350), Bedreddîn ez-Zerkeşî (öl. 794/1392) ve Nâsırüddîn el-Elbânî (öl. 1420/1999) gibi âlimlere de nisbet edilmiştir. Âhâd haberin itikadî konularda hüccet olduğu görüşü için de Hz.

[126] Muhammed Abdülâlî b. Nizâmiddîn el-Ensârî el-Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût bi şerhi Müsellemi's-sübût* (Beyrut: Dâru'l-Kubi'l-İlmiyye, 1423/2002), 2/168.

[127] Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*, 571.

[128] Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musanneffî'l-ehâdisi ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409) 5/511 (No. 28497).

[129] Leknevî, *Fevâtihu'r-rahamût*, 2/168-169.

[130] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/887-888.

[131] Mehmet Özşenel, *İtikadî Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı*, *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 37 (2014), 19/170.

[132] Şa'bân, *Usûl*, 62-63.

Muâz'ın Yemen'e gönderilmesi ve dinî hükümlerin ashâb tarafından tebliğ edilmesi delil olarak gösterilir. Özetle şu husus üzerinde durulur; Hz. Muâz olsun diğer sahâbe olsun tek başlarına Hz. Peygamber'den öğrendikleri itikadî ve amelî hükümleri diğer bölgelerde bulunan insanlara tebliğ ediyorlardı ve o insanlar da bunu kabul ediyordu. Şayet haber-i vâhid delil olmasaydı bunun kabul edilmemesi gerekirdi.^[133] Kabul edildiğine göre, amelî konularda olduğu gibi inançla alakalı hususlarda da âhâd haber hüccettir.

Ebû Ya'lâ ise bu konuda her ne kadar açık bir ifade kullanmış olmasa da *el-'Udde*'de geçen bazı ibarelerden anlaşıldığı kadarıyla, ona göre itikadî konularda âhâd haber hüccet değildir. Söz konusu ibarelerden bazıları şunlardır: Mütevatir haber konusunda “*Mütevatir haberlerle hâsıl olan bilginin, bütün insanlar tarafından tasdik şartı yoktur. Bu, aslımıza göre zâhirdir. Çünkü Ahmed (b. Hanbel), sıfatlarla ilgili olan haberleri isbat (kabul) etmiştir. O (tür haberler), kabulü hususunda insanların farklılık arz etmesine rağmen ilim ifade eder.*”^[134] âhâd haber ile taabbüdün vürudunun cevâzı hakkındaki konuda da, karşıt görüşte olan kimsenin muhtemel suali olan “*...Kur'ân'ın ve usûl-i dinin (akâid konularının) isbâtında haber-i vâhid ile amele cevâz vermeniz gerekir.*”^[135] ve haber-i vâhid ile amelin vücubiyeti meselesinde de karşıt görüşte olanın “*Usûl-i diyânâta (âhâd haber) kabul edilmediği gibi fûruda da kabul edilmez.*” şeklindeki hüccetine cevap olarak “*Bu (söylenen), iki şahidin şahitliği ve (usûl-i dinde kabul edilmese de müftünün fûru-i dinde kavlinin kabul edilmesiyle ibtâl olur.*” demiştir.^[136]

2.2.4. Kur'ân'ın ve Mütevatir Sünnetin Âhâd Haber ile Neshi

Kur'ân'ın ve mütevatir sünnetin haber-i vâhid ile neshedilmesi usûlcüler arasında tartışmalı bir konudur. Cumhur usûlcülere göre her hangi bir mani bulunmadığından dolayı bu nevi nesih aklen câiz, şer'an ise câiz değildir. Konuyla ilgili gerekçeleri de sahâbenin, Kur'ân ve mütevatir derecesinde olan sünnetin (hükümünün) haber-i vâhid ile kaldırılmayacağına dair icmâlarıdır. Öyle ki, Hz. Ömer, “Doğru mu yalan mı söylediğini bilmediğimiz bir kadının sözünden dolayı Rabbimizin kitabını ve peygamberimizin sünnetini terk etmeyiz.”^[137] buyurmuş ve sahâbeden karşı çıkan olmamıştır.

Bazı Zâhirîler, Kur'ân'ın ve mütevatir sünnetin haber-i vâhid ile neshine cevâz vermiş, bir grup usûlcü^[138] ise bunu Hz. Peygamber'in zamanıyla sınırlı tutmuştur. Bu görüşü savunanlar, Kuba halkının kiblenin neshi (değişmesi) hususunda haber-i vahidi kabul etmelerini, Hz. Peygamber'in İslâm yurdu olan bölgelere nâsîh ve mensûhu nakleden sahâbeden birini göndermesini ve âhâd haberle tahsisin cevâzını gerekçe olarak gösterirler.^[139]

Ebû Ya'lâ'ya göre de Kur'ân'ın ve mütevatir haberlerin (sünnetin) âhâd haberlerle neshi câiz değildir. Çünkü sünnet iki yönden Kur'ân'dan zayıftır. Biri Kur'ân'da i'câzın olması sünnette ise olmaması, diğeri de Kur'ân'ın okunmasının ibadet sünnetin ise ibadet olmamasıdır. Bu itibarla kuvvetli olanın (Ku'rân) zayıf ile (sünnet) neshi sahih değildir. Bu gerekçeyle Ebû Ya'lâ, kuvvetli olan mütevatirin zayıf olan âhâd haberlerle neshine karşı çıkmaktadır.^[140] Cumhur gibi ona göre de sünnetin Kur'ân'ı neshetmesi şer'an câiz olmayıp aklen câizdir.^[141]

[133] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*, 1/306.

[134] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/845.

[135] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/858.

[136] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/875.

[137] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*, 1/263-264.

[138] Bâcî (öl. 474/1081), Gazzâlî ve Kurtubî (öl. 656/1258) gibi âlimler bu gruptaki usûlcülerdendir. (bk. Ahmet Batur, “Fıkıh Usûlünde Âhâd Haberle Nesh Meselesi”, *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (2023), 168.)

[139] İbn Kudâme, *Ravzatü'n-nâzır*, 1/263.

[140] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/794.

[141] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ', *el-'Udde*, 3/788, 801.

3. Mürsel Haberin Hücciyeti ve Amelî Değeri

Mürsel için farklı tanımlar yapılmıştır. Hadis âlimlerine göre mürsel “tâbiünden bir râvinin, kendisiyle Hz. Peygamber arasındaki sahâbînin ismini atlayarak naklettiği hadis” anlamındadır. Usûl ve fûru âlimlerinin kullanımına göreyse “münkâtı’, mu’dal, müdelles ve muallak gibi senedinin herhangi bir yerinde bir veya birden çok râvisi düşen hadis” demektir.^[142] Ebû Ya’lâ, mürsel haber için “tâbiünün (sahâbeyi veya kendisi gibi bir tâbiünü atlayarak) Hz. Peygamber’den rivâyette bulunması veya tebei’t-tâbiünün (tâbiünü atlayarak) sahâbeden sahâbenin de Hz. Peygamber’den rivâyette bulunması gibi, râvinin (senedin) ortasından birini terk etmesi/düşürmesi” şeklinde bir açıklama verir.^[143] Sahâbe mürseli, cumhura göre makbuldür. Bu görüşe aykırı olan görüş ise şaz kabul edilmiştir.^[144] Sahâbenin dışında tâbiün ve tebei’t-tâbiünün mürsellerinin hücciyeti konusunda ihtilâf bulunmaktadır. Hadisçilerin çoğunluğu ve fukahânın bir kısmına göre mürsel hadis zayıf olup hüccet değildir. Bazılarına göreyse birtakım şartlarla hüccettir.^[145] Şâfiî usûlcülerin büyük bir çoğunluğuna göre de, mürsel hadis hüccet olarak kabul edilmemektedir.^[146] Mu’tezilî,^[147] Hanefî,^[148] Mâlikî^[149] ve mütekellimlerden bir grup âlime göre ise mürsel hadis (haber) mutlak olarak makbul olup hüccettir.^[150] Bu konuda Ahmed b. Hanbel’den iki farklı görüş nakledilmiştir. İlk ve meşhur olan görüşüne göre mürsel hadis makbul olup hüccettir.^[151] Ebû Ya’lâ, bu görüşü tercih etmiştir. Nitekim *el-Udde*’de bu konuya “Mürsel haber hüccettir ve onunla amel vaciptir meselesi” şeklinde özel bir başlık açmıştır.^[152] Ayrıca açık bir şekilde “mürselin hücciyeti sabit olduktan sonra, bizim asrımız ile geçmiş asırların mürselleri arasında hiçbir fark yoktur.” ifadesini de kullanmış ve bunun, İmam Ahmed’in kelamının zâhiri olduğunu belirtmiştir. Zira İmam Ahmed, “Bazen münkâtı’, isnad/sened bakımından muttasıldan daha kuvvetlidir.” demiş ve ayırım yapmamıştır.^[153]

4. Zayıf Haberle Amel

Zayıf hadisle amel konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı âlimler, zayıf hadisle amel etmeyi mutlak olarak kabul ederken^[154] Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848), Müslim (öl. 261/875), Ebû Bekr b. el-Arabî (öl. 543/1148) ve Ebû Şâme (öl. 665/1267) gibi âlimler ise hiçbir konuda kabul etmemektedirler.^[155] Ayrıca Şevkânî (öl. 1250/1834) gibi kimi gelenekçi Seleflere göre şer’î hükümler arasında fezâil-ahkâm ayrımı yapmak doğru olmadığı gibi hüccet teşkil etmeyen (zayıf hadis gibi) bir delile dayanarak hüküm vermek de helâl değildir.^[156] İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449) gibi bazı âlimlere göre ise aşırı zayıf olmaması, İslâm dininin genel esaslarından

[142] Salahattin Polat, “Mürsel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/52.

[143] Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, 3/906.

[144] İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzır*, 1/263.

[145] Polat, “Mürsel”, 32/53.

[146] Mehmet Turan, “Şâfiî Ve Hanbelî Meşhur Usûl Âlimlerinin Mürsel Hadise Yaklaşımı”, *Artuklu Akademi* 9/2 (Aralık 2022), 308.

[147] Ebû’l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu’temed*, 628-629.

[148] Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî Emîr Pâdişah, *Teysîrû’t-Tahrîr* (Mısır: Matba’atu Mustafâ el-Bâbâ el-Halebî ve Evlâduh, 1351/?), 3/102.

[149] Ebû’l-Hasen Ali b. Ömer el-Bağdâdî, *Mukaddime fî usûli’l-fikh*, thk. Mustafâ Mahdûm (Riyad: Dâru’l-Mu’allime, 1420/1999), 220.

[150] İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzır*, 1/265.

[151] Turan, “Şâfiî Ve Hanbelî Meşhur Usûl Âlimlerinin Mürsel Hadise Yaklaşımı”, 312.

[152] Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, 3/906.

[153] Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, 3/917-918.

[154] Ebû’l-Hasenât Muhammed b. Abdilhayy el-Leknevî, *el-Ecvibetü’l-fâdila li’l-esileti’l-kâmile* (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1414/1994), 41.

[155] Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 143.

[156] Mahmut Demir-Mehmet Emin Özafşar, “Zayıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 44/158.

birine uygun olması ve amel edilen hadisin sübutuna kesin bir şekilde inanılmaması şartlarıyla zayıf hadisle amel edilebilir.^[157]

Ebû Ya'lâ'nın aktardığına göre zayıf hadisle amel konusunu Ahmed b. Hanbel, mutlak bırakıp herhangi bir şeyle kayıtlandırmaya gitmemiştir. Örneğin evlilikteki denklikte dokumacı, hacamatçı ve temizlikçi hariç bütün insanları denk kabul etmiştir. "Kendisine 'dokumacı ve hacamatçı hariç bütün insanlar denktir.'^[158] hadisini zayıf kabul ettiğin halde onunla amel mi ediyorsun?" denildiğinde "isnadını zayıf kabul ediyoruz fakat amel onun üzerinedir." demiştir.^[159] Ebû Ya'lâ: "İmam Ahmed'in "zayıf" ifadesi, hadis âlimlerinin metoduna göre zayıftır, anlamındadır. Çünkü onlar, fukahâya göre zayıf kabul edilmeyen bir haberi zayıf görürler/görebilirler. Bunun için onun (Ahmed b. Hanbel) 'o zayıftır' sözü bu vech üzeredir. Onun 'amel onun üzerinedir.' sözü, fukahâ metodu üzere anlamındadır." diyerek yorumlar.^[160] Bu gösteriyor ki Ebû Ya'lâ, bu konuda fukahâ ile muhaddisler arasında bir ayırım olduğunu ve Ahmed b. Hanbel'in zayıf hadisle ameli kabul etmesinin bu şekilde yorumlanması gerektiğine dikkat çeker. Zira muhaddisler ile fukahânın, hadisleri değerlendirme metotları birbirinden farklıdır. Muhaddisler, belirledikleri ölçülere göre hadisin rivâyet edilip edilmediğine bakıp ona göre hadisi merdûd (veya makbul) sayarlar. Fukahâ ise bir meselede hüküm istinbât ederken ilgili hadis metninin; İslâm'ın genel ilkeleri, kıyas, istihsân, selevin veya çoğunluğun ameli, seddü'z-zerâi, umûmu'l-belvâ, maslahat, istishâb gibi delil ve karinelerle takviye edilip edilmediğini dikkate almışlardır. Başka bir ifadeyle hadisin diğer delillerle çelişip çelişmediğine göre genel bir değerlendirme yaparak hüküm çıkarmışlardır. Bundan dolayı muhaddislerce zayıf kabul edilen hadislerle amel etmeleri söz konusu olmuştur.^[161]

5. Ef'âlu'r-Rasûl

Ef'âlu'r-rasûl istılahta, "Hz. Peygamber'den sadır olan bütün ameller, sahâbe tarafından görülüp nakledilen ve görmeye müteallık olması hasebiyle yine onlar tarafından رايته النبي صلى الله عليه وسلم (Nebî (s.a.s.)'in şöyle yaptığını gördüm) ve benzeri ibârelerle nakledilen -Peygamberî-davranışlar demektir."^[162]

Ebû Ya'lâ, ef'âlu'r-rasûlü kurbet yoluyla olmayan; kurbet, taat ve ibadet yoluyla olan fiil olarak önce iki kısma ayırmış ondan sonra da son kısmı beyan, bir emre uyma (imtisâl) ve herhangi bir sebep olmaksızın meydana gelen fiiller olarak üç kısma ayırarak açıklamıştır.^[163] Konu hakkındaki açıklaması özetle şu şekildedir:

1. Yeme, içme, oturma ve kalkma gibi kurbet/ibâdet ifade etmeyen Hz. Peygamber'in fiilleri, yapılanın mübâh olduğunu gösterir. Zira Hz. Peygamber, dinen yasak olan (mahzûr) bir fiili yapmaz.

2. Kendisinde kurbet anlamı olan fiiller. O fiiller de üç kısma ayrılır:

2.1. Beyan/açıklama için olan fiiller. Hz. Peygamber'in bu tür fiilleri beyanı oldukları şeyin (mübeyyen) hükmünü alırlar. Mübeyyen vacipse vacibi beyan etmiş olur, açıklanan şey mendûp ise onu açıklamış olur. Beyan da mücmeli beyan ve umûmu tahsis olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Örneğin, Hz. Peygamber'in hasat vaktinde zekât olarak aldığı 1/10, En'âm suresinde geçen, "...Hasat günü de hakkını verin." (En'âm 6/141) âyetinin beyanıdır. Mâide suresinde geçen,

[157] Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdila*, 43-44.

[158] Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî,, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir A'tâ (Mekke: Dâru'l-Bâz, 1414/1994.), 7/134 (No. y.).

[159] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/938.

[160] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 3/941.

[161] Polat, *Hadis Araştırmaları*, 141-142.

[162] Muhammed Abdülkâdir el-Arûsî, *Ef'âlu'r-Rasûl ve delâletuhâ 'ale'l-ahkâm* (Cidde: Dâru'l-Muctema', 1991), 38; Şa'bân, *Usûl*, 56; Koçyiğit, *Hadîs usûlü*, 10.

[163] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-'Udde*, 2/734.

“Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah’tan bir ibret olarak ellerini kesin.” (Mâide 5/38) âyeti, hırsızlık hususunda âmmdir. Hz. Peygamber’in bir dinarın ¼’ünden az çalanın ellerini kesmemesi beyan olup âyeti tahsis etmiştir.

2.2. Hz. Peygamber’in emre uymak (imtisâl) için kendisinden sadır olan fiil. Emir vücûb ifade ediyorsa, Hz. Peygamber emirle vacip olanı yapmıştır. Şayet emir nedb ifade ediyorsa, emir ile mendup olanı yapmıştır.

2.3. Baştan (ibtidâen) yani herhangi bir sebebe binaen olmaksızın Hz. Peygamber’in yaptığı fiil. Bu tür fiillerin muktezasıyla ilgili olarak Ahmed b. Hanbel’den iki rivâyet bulunmaktadır. Birine göre bu tür fiiller, vücûb ifade ederler. Ahmed b. Hanbel’in, pek çok meselede bu görüşe işaret ettiğini ifade eden Ebû Ya’lâ, tercini bu görüşten yana yapar. Diğer rivâyet ise bu nevi fiillerin vücûb gerektirmeyip nedb ifade ettikleridir.^[164]

Sonuç

Ebû Ya’lâ, çok yönlü ilmi kişiliğinin yanında Hanbelî mezhebinin önemli fukahâsından olup, diğer ilim dallarında olduğu gibi fıkıh ve fıkıh usûlü alanında da eserler kaleme almıştır. Fıkıh usûlüne dair yazmış olduğu *el-'Udde fî usûli'l-fikh* adlı eseri bu eserler arasında yer almaktadır. Söz konusu eser, mukarin/mukayeseli fıkıh usûlü kitabı özelliğine sahiptir. Eserde usûlî meselelerin, mezhep imamının görüşleri üzerinden temellendirilmeye ve açıklanmaya çalışıldığı için fukahâ metoduyla yazıldığı söylenmektedir. Hanbelî mezhebinin ve Hanbelî fıkıh eğitiminin önemli ve usûl konularının tamamını ihtiva eden ilk sistematik usûl kitabı olma özelliğine sahiptir. Ebû Ya’lâ, bu eserinde usûlî diğer konuların yanında sünnet ile ilgili temel tartışma konularına yer vermekte, kendi görüş ve düşüncelerini de ortaya koymaktadır.

Ebû Ya’lâ, sünneti kavli, fiilî ve takrîrî olarak kabul eden modern döneme ait tariften daha geniş bir sünnet anlayışına sahip görünmektedir. Şöyle ki ona göre dinî hükümlerin beyanın Hz. Peygamber’in söz (kav), yazı (kitâbet), fiil, işaret, delâlet/tenbih ve ikrarıyla da olacağını belirtmektedir. Ona göre sünnet, Resûlullâh’ın (s.a.v.) kendisinden sözlerini doğrudan işiten ve fiilleri ile takrirlerini gören kimseler (sahâbeler) hakkında kat’î bir delildir. Şifâhen veya doğrudan görme değil de haber verme yoluyla (ihbâr) kendisine ulaşan kimseler (sonraki nesiller) hakkında ise tevâtür ve ahâd yolla nakledilme durumuna göre farklılık arz etmektedir. Bu bakımdan yalan üzerine ittifak etmeleri mümkün olmayan topluluk tarafından nakledildiği için mütevâtir haber, zarûrî bilgi ifade edip dini konularda kesin hüccettir. İmâmiyye Şîa’sının tevâtürle nakledilmeye ihtiyaç duyan bir konunun gizlenmesinin câiz olmamasıyla ilgili görüşüne, Ebû Ya’lâ da diğer Hanbelî usûlcüler gibi karşı çıkmaktadır. Ebû Ya’lâ’ya göre mütevâtir haberde belli bir sayı aranmamakla beraber, râvilerinin dörtten fazla olmaları gerekir. Âhâd haber ise kabulü için belirlenen şartları taşıması halinde hüccettir. İbn Kudâme, Hanefilerin haber-i vâhidin kabulü için ileri sürdükleri umûmu’l-belvâyla ilgili olmaması ve kıyasa aykırı olmaması şartlarına karşı çıkmaktadır. Âhâd haberin bilgi değeri hakkında Ebû Ya’lâ, Hanbelîlerin çoğunluğunun da içinde bulunduğu usûlcülerin cumhurunun savunduğu “haber-i vâhid ilim ifade etmez” görüşü ile Zâhirilerin benimsediği “âhâd haber her konuda bilgi ifade eder” görüşleri arasında orta bir yol izlemektedir. Ona göre haber-i vâhid, istidlâl yoluyla; yani ümmetin kabulü gibi bir takım karinelerle desteklenmesi halinde ilim ifade eder.

Ebû Ya’lâ’ya göre haber-i vâhid, had cezalarında hüccet; itikadî konularda ise hüccet değildir. Ebû Ya’lâ, mürsel haberi mutlak olarak hüccet kabul ederken zayıf haberlerle amel etme hususunda ise net bir tavır ortaya koymamıştır. Kur’ân ve mütevâtir haberlerin âhâd haberle neshini mutlak olarak reddeder. Hz. Peygamber’in fiillerinin, dini hükümleri beyan etme ve âmm olan delilleri tahsis etme salahiyetine sahip olmalarını kabul eder.

[164] Ferrâ, *el-'Udde*, 2/70.

Kaynakça

- Ağitoğlu, Nurullah. "Hanbelî Usûlcülerin Sünnet ve Hz. Peygamber'in Fiillerine Yaklaşımı –Merdâvî Örneği-". *Şehr-i Nuh Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi*. ed. Gültekin Gürçay. 115-122. y.y: İktisad Yayınevi, 2018.
- Albayrak, Nurettin. "Redif". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/523-524. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 2005.
- Apaydın, H. Yunus. "Mütevâtir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/208-211. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Arûsî, Muhammed Abdülkâdir. *Ef'âlü'r-Rasûl ve delâletuhâ 'ale'l-ahkâm*. Cidde: Dâru'l-Muctema', 1991.
- Aydın, Abdullah. *Hadis istılahları sözlüğü*. İstanbul, İFAV yayınları, 7. Basım, 2013.
- A'zâmî, Muhammed Mustafa. *Dirâsât fî'l-hadîsi'n-nebevî ve târihu tedvînih*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1980.
- Bağdâdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer. *Mukaddime fî usûli'l-fıkh*. thk. Mustafâ Mahdûm. Riyad: Dâru'l-Mu'allime, 1420/1999.
- Basrî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib. *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*. thk. Muhammed Hamîdullâh. Dımaşk: el-Ma'hedu'l-İlmi el-Fransî, 1385/1965.
- Batur, Ahmet. "Fıkıh Usûlünde Âhâd Haberle Nesh Meselesi". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (2023), 155-172.
- Batur, Ahmet. *Şevkânî'nin İrşâdü'l-fuhûl Adlı Eserinde Ef'âlü'r-Rasûl*. ed. Halil Kaya. Ankara: Sonçağ Akademi, 2024.
- Bayrak, Hüseyin. *Kadı Ebû Ya'lâ ve Usûlcülüğü*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Bedir, Murteza. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/153-154. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir A'tâ. 10 Cilt. Mekke: Dâru'l-bâz, 1414/1994.
- Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfu'l-esrâr 'an Usûli Fahrilislâm el-Pezdevî*. 4. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u'l-müsnedu's-sahîh*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1433/2012.
- Bûtî, Muhammed Ramazan-Mustafa Sa'îd el-Hın-Ali eş-Şerbecî. *Mustalehu'l-hadis*. el-Cumhuriyyetu'l-Arabiyye es-Suriyye: Vezâretu'l-Evkâf, 1990.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *el-Fusûl fî'l-usûl*. 4 Cilt. thk. 'Acîl Câsim en-Neşemî. Kuveyt: Vezâretu'l-Avkâf ve Ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1414/1994.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. İsâ. *Takvîmu'l-edille fî usûli'l-fıkh*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Demir, Mahmut-Mehmet Emin Özafşar. "Zayıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/157-160. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'. *el-'Udde fî usûli'l-fıkh*. 5 Cilt. thk. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî. Riyad: y.y., 2. Basım, 1410/1990.

- Emîr Pâdişah, Muhammed Emîn b. Mahmûd el-Hüseynî. *Teysîrû't-Tahrîr*. 4 Cüz. Mısır: Matba'atu Mustafâ el-Bâbâ el-Halebî ve Evlâduh, 1351/?.
- Ferrâ, Kâdî Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. 3 Cilt. thk. Abdurrahman b. Süleymân el-Useymîn. Riyad: el-Emânetü'l-Âmm, 1419/1999.
- Fettûhî, İbnü'n-Neccâr Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz. *Şerhu Kevkebi'l-munîr*. 4 Cilt. thk. Muhammed ez-Zuhaylî-Nezîh Hammâd. Riyad: Mektebetü'l-'Abîkân, 1413/1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012.
- Hacak, Hasan. "Klasik Dönemde Fıkıh Usûlü". *İslam Düşünce Atlası*. <https://islamdusunceatlası.org>. (Erişim 8 Mart 2025).
- Heysem, Hilâl. *Mu'cemu mustalahi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 2004.
- İbn Akîl, Ebû'l-Vefâ Alî b. Akîlel-Bağdâdî. *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe. *el-Musanneffi'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cüz. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 8 Cilt. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru'l-İfâk el-Cedîde, ts.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed. *el-Muğnî (mukaddime)*. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulvi. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1417/1997.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme. *Ravdatü'n-nâzır*. thk. Şa'bân Muhammed İsmail. Beyrut: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1998.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. thk. Yasir Süleymân-Mecdî Fethî. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, ts.
- İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed. *ez-Zeyl 'alâ Tabakâti'l-Hanâbile*. thk. Abdurrahman b. Süleymân el-'Useymîn. Riyad: Mektebetü'l-'Abîkân, 1425/2005.
- İltaş, Davut. "el-Udde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/41-42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Kallek, Cengiz. "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/253-255. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Kaya, Halil. "Gazzâlî'de Haber Ve Hadis Kavramları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/2 (Aralık 2016), 37-56.
- Kelvezânî, Ebu'l-Hatâb. *et-Temhîd*, thk. Mufîd Muhammed Ebû A'mşe. Cidde: Daru'l-Medeniyye, 1985.
- Koca, Ferhat. "İbn Kudâme, Muvaffakuddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/139-142. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Koca, Ferhat. "Ravzatü'n-nâzır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/476-477. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed b. Abdilhayy. *el-Ecvibetü'l-fâdıla li'l-esileti'l-kâmile*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 3. Basım, 1414/1994.
- Leknevî, Muhammed Abdülalî b. Nizâmiddîn el-Ensârî. *Fevâtihu'r-rahâmût bi şerhi Müsellemi's-sübût*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kubi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Merdâvî, Ebû'l-Hasan Alî b. Süleymân. *et-Tehbîr şerhu't-Tahrîr fî usûli'l-fikh*. 8 Cilt. thk. 'Avd b. Muhammed el-Karnî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000.
- Molla Hüsrev. *Mirâtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vüsûl*. İstanbul: Dâru's-Saâde, 1321/1903.

- Mübârekî, Ahmed b. Ali Seyr. "Takvîmu'l-kitâb". *el-'Udde fî usûli'l-fıkh*. mlf. Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'. 1/48-50. Riyad: y.y., 1410/1990.
- Nemle, Abdülkerîm b. Muhammed. *İthâfu zevi'l-besâir bi şerhi Ravdati'n-nâzir*. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1996.
- Özmen, Ramazan. "Hanbelî Fıkıh Usûlcülerinin Mütevâtir Haberlere Yaklaşımları". *İslâmi İlimler Dergisi* 2 (Güz 2007), 29-53.
- Özmen, Ramazan. *Hanbelî Usûlcülerin Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Onuş, Muhammed Usame. *VI.-VII. Asırlarda Dımaşk Hanbelîliği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Özşenel, Mehmet. "İtikadi Konularda Haber-i Vâhidin Delil Olma Meselesi ve Kevserî'nin Konuya Bakışı". *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 19/37 (2014), 169-187.
- Pezdevî, Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed. *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. Mîr Muhammed Kütüphane, ts.
- Polat, Salahattin. "Mürsel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/52-54. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Polat, Salahattin. *Hadis Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Sa'dî, Ebû Ceyb. *el-Kâmûsu'l-fıkhî*. Lübnan: Dâru Nûru's-Sabâh-Dâru's-Sıddîk li'l-Ulûm, 2011.
- Serahsî, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlu's-Serahsî*. 2 Cilt. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efğânî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1993.
- Sevgili, Hamit. "Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin Usûl Anlayışında Âhâd Haberinin Epistemolojik Değeri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2019), 227-155.
- Seyid Şerîf, Ali b. Muhammed el-Cürcânî. *et-Ta'rîfât*. Nşr. Muhammed Ali Beydûn. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Şa'bân, Zekiyüddîn. *Usûlü'l-fıkh*, Trc. İbrahim Kafi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet vakfı yayınları, 2012.
- Şa'bân, Zekiyüddîn. *Usûlu'l-fıkhî'l-İslâmî*. y.y: ts.
- Şeşen, Ramazan. "Eyyûbîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/31-33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Turan, Mehmet. "Şâfiî Ve Hanbelî Meşhur Usûl Âlimlerinin Mursel Hadise Yaklaşımı". *Artuklu Akademi* 9/2 (Aralık 2022), 305-320. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1167279>.
- Tûfî, Ebü'r-Rebî' Necmüddîn Süleymân b. Abdilkkavî b. Abdilkerîm. *Şerhu Muhtasari'r-Ravza*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Beyrut: 3 Cilt. Müessesetu'r-Risâle, 1408/1988.
- Ünal, İ. Hakkı. *İ. Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: DİB yayınları, 2012.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahru'l-muhîr fî usûli'l-fıkh*. 6 Cilt. Kuveyt: Vezâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1992.
- Zeyât, İbrâhîm Mustafâ-Ahmed Hasan. *Mu'cemu'l-vasîf*. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Zeydân, Abdülkerîm. *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed. *el-A'lâm kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n nisâ mine'l-arab ve'l-müsta'rabîn ve'l-müşrikîn*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986.
- Zuhaylî, Muhammed. *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*. Dımaşk: Dâru'l-Mustafâ, 1431/2010.

